

PAPP Z. ATTILA – CSATA ZSOMBOR: ARANYMETSZÉS 2013. KÜLHONI MAGYAR DOKTORANDUSZOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN. ÖSSZEGZŐ KUTATÁSI JELENTÉS¹

Bevezető

Talán nem szükséges bizonyítani, hogy a doktorandusz képzésben részvevő fiatalok egy ország vagy térség tudományos utánpótlását képezik. Ugyanakkor a felsőoktatás eltömegesedése statisztikai értelemben azt is jelenti, hogy az oktatás felsőbb szintjein egyre több hallgatóval kell számolni, ami felveti azt a kérdést is, hogy a doktoranduszképzésben való részvétel feltételezhetően nem kizárólag csak a tudós életpálya megalapozását jelenti, hanem az ifjúsági (felnőttkor előtti) életszakasz iskolai életpálya által megnyújtását is. Ez az ifjúsági moratórium a felnőtté válás előszobájának tekinthető: a doktoranduszok ugyan már felnőttek, felsőfokú végzettségen túl, ám a szakmai élet kiteljesedése előtt állnak. Szakmai identitás kialakításához kapcsolódó, illetve az ehhez kötődő munkahelykeresés és egzisztencia-teremtés kihívásai egyaránt érintik őket, amelyek feltételezhetően a magánéleti vonatkozásokra (családi állapot, gyerekvállalási kedv stb.) is kihatnak.

Magyarország és a határon túli magyarok szempontjából többszörösen is összetett kérdés a doktoranduszok helyzete. Először is nem egyszerű definiálni a határon túli/külhoni magyar fogalmát, hiszen a PhD képzésben részvevők eleve nagyobb mobilitással rendelkeznek, egy jó részük alapképzésüktől függetlenül magyarországi intézményekbe végzi tanulmányait, és egyre inkább lehetséges, hogy már magyar állampolgár is. Ha így van, akkor felmerül a kérdés, egyáltalán még határon túli-e avagy nem? De a fogalmi distinkciótól függetlenül talán fontosabb kérdés az, hogy az állampolgárság megszerzése hogyan hat ki- és vissza a szakmai karrierre. Mint jeleztük, a doktorandusz-lét eleve mobilitást és (szakmai, identitásbeli, magánéleti stb.) keresést feltételez, és e logikában az új állampolgárság óhatatlanul is új perspektívákat jelenthet. A szomszédos országokból származó magyar nemzetiségűek magyarországi szakmai integrációja individuális szinten sikerként tételezhető, a magyar-magyar agyelszívás azonban visszahathat a „hátramaradt” közösségre. Minél többen vesznek részt a magyar PhD-képzésben, annál nagyobb mértékben fennáll a kockázata az értelmiségi kivándorlásnak. Míg a nagyobb erdélyi magyar közösségnek nagyságrendjét tekintve ez nem oly mértékű kockázat, a kisebb közösségeket ez a potenciális kivándorlás feltételezhetően jobban érinti.

A felsőoktatás szociológián belül a doktoranduszok kutatása sokáig inkább elhanyagolt területnek mutatkozott nem csak Magyarországon, hanem máshol is. Az első nagyobb, nemzetközi összehasonlító igényel készült kutatás 2009-ben készült, amelynek adatait 2011-

---

¹ Kutatócsapatunk döntött az *Arany Metszés 2013. Külhoni magyar doktoranduszok a Kárpát-medencében* kutatás brand használatára mellett. A kutatás lebonyolítása során a pályázatban nevesített kutatók mellett az egyes régiókban helyi doktoranduszokat is bevontunk. E személyek nevét láthatjuk a régiós tanulmányok szerzői között.

ben jelentették meg.² A jobbra leírás (és nem modellalkotás) szándékával készült kutatás 12 országra terjedt ki,³ és két nagyobb kérdést akart megválaszolni: milyenek a doktoranduszok élet-, társadalmi és szakmai körülményei, illetve milyen eltérések mutatkoznak az európai országok között a doktori képzést illetően. A kutatás főbb eredményei szerint az országok zömében a doktorandusz képzésben a férfiak vannak túlsúlyban, életkoruk nagyjából a 26-35 éves tartományba esik, nagyobb részük pedig élettársi kapcsolatban él és nincs gyerekük. A megkérdezettek mintegy kétharmada nappali hallgató, és jelentős részük abban reménykedik, hogy kutatóként fog dolgozni. Mobiltás szempontjából érdemes kiemelni, hogy csak mintegy 10 százalék kezdte el doktori tanulmányait abban az országban, ahol diplomát is szerzett. A doktori képzés finanszírozása kapcsán a szerzők kiemelik, hogy a támogatás mértéke rendszerint alacsonyabb az igényeknél, és ennek egyenes következménye a családi tervezés elhalasztása is. Ugyanezt erősíti az is, hogy a doktori tanulmányok befejezésére fordítható idő szűkös, így a gyerekvállalás is kitolódik egy későbbi életszakaszra. A megkérdezett doktoranduszok véleménye szerint a témavezető kulcsfontosságú a doktori képzésben, ám kiemelik azt is, hogy a kutatásetikai ismeretek átadására, valamint a konvertálható készségek fejlesztésére fordítható tárgyak elenyészőek vagy teljesen hiányoznak a képzésekből.⁴

Magyarországon az első átfogóbb vizsgálatot 1999-ben végezték,⁵ majd később pedig a már végzetek munkaerőpiaci esélyeit is górcső alá vették,⁶ illetve készült egy lokális (debreceni) vizsgálat is.⁷ Egy 2007-re tervezett, ám csak 2009-re megvalósuló vizsgálat újra megcélozta a magyarországi doktoranduszokat, amelynek során on-line kérdőívvel 226 személytől kaptak értékelhető válaszokat. Noha a szerzők maguk is jelzik, hogy a felmérés nem tekinthető reprezentatívnak, az adatokat tájékoztató jelleggel közlik.⁸

A kutatás célja és módszertani megfontolások

A magyar tannyelvű felsőoktatás Kárpát-medencei intézményeinek megalakulása óta egyre több magyar fiatal szerzett a szülőföldjén diplomát, és közülük sokan döntöttek PhD tanulmányok végzése, a tudományos fokozat megszerzése mellett. A Kárpát-medencei magyar doktoranduszok egyrészt szülőföldjük egyetemén végzik tanulmányaikat, másrészt magyarországi intézményekben tanulnak magyarországi miniszteri ösztöndíjjal vagy költségtérítéses formában, ugyanakkor vannak olyanok is, akik egy harmadik országban tanulnak tovább.

---

² http://www.eurodoc.net/wp-content/uploads/2012/10/Eurodoc_survey_I_report_2011.pdf

³ Magyarország és jelen vizsgálatunkban is szereplő országok nem vettek részt a kutatásban.

⁴ <http://www.eurodoc.net/projects/completed-projects/eurodoc-survey-i/>

⁵ Rövid ismertetését lásd Kucsera Tamás Gergely – Szabó Tímea (szerk.): *A doktori képzés Magyarországon – szervezetek, szereplők, hallgatók*. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, 2009.

⁶ Fábri György: Kutatási jelentés a doktori fokozatot szerzettek munkaerő-piaci esélyeit feltáró kutatási programról. FTT 2002. Idézi Kucsera – Szabó i.m.

⁷ Fináncz Judit: Doktoranduszok szakmai és magánéleti tervei. EDUCATIO 2007/3. 487-518.

⁸ Kucsera Tamás Gergely – Szabó Tímea (szerk.): *A doktori képzés Magyarországon – szervezetek, szereplők, hallgatók*. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, 2009.

Az érintett doktoranduszok pontos számát, jelenlegi tartózkodási helyüket, a munkaerőpiacon betöltött pozícióikat, doktori tanulmányaik jelenlegi állását, a tudományos világba való integrációs törekvéseik irányát és mértékét illetően kevés vagy részleges információval rendelkezünk. Éppen jelen kutatásunk keretében sikerült részletes adatsorokhoz jutnunk a magyarországi felsőoktatási rendszerbe integrálódott külhoni magyarokról, de összességében mégis lehetnek hiányérzeteink. Kutatásunkkal ezt a hiányt igyekeztük pótolni, ugyanis fő célunk az volt, hogy információkhoz jussunk a Kárpát-medencei magyar doktoranduszok doktori tanulmányait, későbbi elhelyezkedésüket illetően.

A kutatás központi kérdései az alábbiak voltak:

- (1) Hány Kárpát-medencei magyar fiatal vesz részt jelenleg a doktori képzés különböző formáiban, azaz milyen tudományos rekrutációs bázissal számolhat a kárpát-medencei magyarság (és ez tudományterületenként hogyan oszlik meg)?
- (2) Milyen irányú a doktoranduszok integrációs törekvése (szülőföldjük, a többségi állam vagy Magyarország, esetleg valamely más ország tudományos hálózatához kívánnak csatlakozni)?
- (3) Milyen sikerrel képesek a Kárpát-medencei magyar doktoranduszok beágyazódni a tudományos társadalomba (melyek a legfontosabb problémáik)?
- (4) Hogyan hasznosulnak a magyar állam által biztosított PhD ösztöndíjak a Kárpát-medencei magyar fiatalok között (a támogatottak összlétszámához képes hányan jutnak el a fokozatszerzésig, illetve hol találnak munkát)?

Módszertani szempontból és koncepcionális kereteit illetően felmérésünk leginkább a 2009-es magyarországi felméréshez hasonlít. Kutatásunk szintén on-line módon történt, és a kérdőívben 6 nagyobb témakört érintettünk: a doktoranduszok szocio-demográfiai háttere, munkaerőpiaci helyzete, a doktori iskolákkal kapcsolatos információk és vélemények, jövőtervek a képzés után, valamint a helyi doktorandusz szövetségek szerepének megítélése.

Az on-line kérdőíveket Romániában, Szerbiában, Szlovákiában és Kárpátalján, illetve internetes fórumokon terjesztettük, és célunk az volt, hogy külhoni magyar doktoranduszok töltsék függetlenül attól, hogy Magyarországon, saját országukban vagy máshol tanulnak. A kérdőívek régióspecifikusak voltak, jelen elemzésben azonban az összevont adatbázist dolgoztuk fel.⁹ A kérdőívet több mint 500 személy töltötte ki, mintegy 50-en magyarországi doktoranduszok. Mivel e személyek nem képezték kutatásunk célcsoportját, feldolgozásuktól eltekintettünk. Így végül a négy országspecifikus kérdőívet 485 személy töltötte ki, ám a válaszadás nem volt azonos mértékű az összes kérdés esetében.¹⁰

Adatainkat mi sem tekinthetjük reprezentatívnak, ugyanis nem állnak rendelkezésünkre olyan háttér adatok, amelyekkel összevetve eredményeinket, ki lehetne jelenteni ezt. Megbízható adatokkal csak a Magyarországon tanuló hallgatókról rendelkezünk,¹¹ ám ezek az adatok is

---

⁹ Ezért a beszámoló részét képező regionális tanulmányok egyes adatsorai eltérhetnek az itt bemutatásra kerülő regionális adatsoroktól.

¹⁰ A legutolsó kérdésre például már csak alig 70 százaléknyan válaszoltak.

¹¹ Köszönet ezúttal is az Oktatási Hivatal munkatársainak, hogy az MTATK Kisebbségkutató Intézete számára lehetővé tette ezen adatokhoz való hozzáférést.

felvethetnek módszertani kérdéseket. Az Oktatási Hivatal adatai állampolgárság szerint tartják nyilván a doktoranduszokat és nem nemzetiség szerint, a könnyített állampolgárság bevezetése miatt azonban ez a kategória is képlékenyvé válhat, a hivatalos adatok a képzésben résztvevőkre tér ki, így elképzelhető, hogy akik a képzés befejezése után, ám a disszertáció védés közötti stádiumban vannak, a hivatalos adatokból kiesnek. Mindazonáltal mégis a legteljesebbnek és megbízhatóbbnak ezeket az adatokat tartjuk, ezért röviden alább egy külön alfejezetben felvillantunk adatokat innen is.

Mint jeleztük, nincsenek egyértelmű fogódzóink a tekintetben, hogy a ténylegesen válaszoló 485 személy milyen mértékben reprezentálják a határon túli doktorandusz társadalmat. Két dolgot azonban megkockáztathatunk.

Először: a hallgatók tudományterületi megoszlása tekintetében nincsenek jelentős eltérések, azaz ahogy a magyarországi hivatalos adatokból is láttuk a bölcsészettudományi képzésben résztvevők vannak a legtöbben, majd pedig közel azonos arányban a természet- és társadalomtudományi területen tanulók következnek. Másodsor, talán egy enyhe torzítás tapasztalható a magyarországi képzésben résztvevő erdélyi és szlovákiai válaszadók körében a bölcsészettudományi terület irányába a műszaki és orvostudományi területen tanulók rovására, de mivel összességében tekintve pontos, megbízható alapadataink nincsenek,¹² az adatbázist sem súlyozzuk.

Külhoni magyar doktorandusz hallgatók Magyarországon

A 2012/2013-as tanévben 446 olyan doktorandusz hallgatót tartottak számon a magyarországi intézményrendszerben, akik Szlovákiából, Romániából, Ukrajnából és Szerbiából származnak. A hivatalos adatok ugyan az állampolgárságot tartják nyilván, ezért a négy ország összes fiatalja nem biztos, hogy magyar nemzetiségű, ám mivel e képzések elsősorban magyar nyelven zajlanak, joggal feltételezzük, hogy magyar nemzetiségűekről van szó. Mivel adataink intézményi bontásban is rendelkezésre állnak (ld. 1. táblázat), ezért talán a német nyelvű Andrassy Egyetemen, illetve az angol nyelvű Közép-európai Egyetemen (CEU-n) tanulók között lehetnek olyanok, akik nem magyar nemzetiségűek vagy anyanyelvűek. Az előbbi intézményben kettő, a másodikban 34 hallgató tanul az említett országokból, így minden bizonnyal kijelenthetjük, hogy a mai magyar oktatási rendszerben több mint 400 külhoni magyar nemzetiségű tanul.¹³

---

¹² Pontos felsőoktatási statisztikákkal a környező országokban tanulók reprezentativitását elméletileg lehetne ellenőrizni. Az adataink alapján viszont a magyar nemzetiségű határon túli doktoranduszok 2,2 százaléka nem a Kárpát-medencében tanul. Ezen adat megbízhatóságának ellenőrzéséhez azonban semmilyen adattal sem rendelkezünk.

¹³ Az adatok ismertetésénél e bizonytalanságoktól eltekintünk, az összesítések tartalmazzák a származási ország összes hallgatóját. Legnagyobb torzítást valószínű a CEU-n tanuló hallgatók okozhatják, hiszen feltételezhetjük az ott tanuló 26 román állampolgár minden bizonnyal nem mind magyar nemzetiségű.

Összesítve tekintve megállapíthatjuk, hogy leginkább az ELTE-nek van vonzereje a határon túli diákok körében, de ugyanakkor erőteljes regionális hatások is érvényesülnek: a vajdaságiak elsősorban Szegedre, kisebb mértékben pedig Pécsre, a kárpátaljaiak Debrecenbe, a szlovákiaiak több mint fele pedig Budapestre igyekeznek tanulmányaikat folytatni. Mivel az erdélyiek összességének nincs egy behatárolható magyarországi oktatási centruma, elsősorban a főváros jelent vonzerőt. Igaz, kisebb mértékben itt is van egyfajta regionális átnyúlás Partium és Debrecen között. Ugyanakkor a többi egyetemi centrum is mutat némi vonzerőt az erdélyiek számára. Mindezt úgy fordíthatjuk le, hogy a magyarországi továbbtanulás helyszínét – gazdasági racionalitásra építve - elsősorban az intézmények közelsége határozza meg, ami közvetetten összefügg a hallgatók szociális helyzetével (a közelebbi képzés könnyebben elérhető, ezért olcsóbb).

1. táblázat: Román, szerb, ukrán és szlovák állampolgárságú doktoranduszok Magyarországon felsőfokú intézmények szerint (2012/2013-as tanév)

Intézmény neve	állampolgárok száma			
	román	szerb	ukrán	szlovák
Andrássy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem	1	0	0	1
Budapesti Corvinus Egyetem	8	2	2	7
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	11	2	1	4
Debreceni Egyetem	33	1	28	10
Debreceni Református Hittudományi Egyetem	10	0	1	0
Eötvös Loránd Tudományegyetem	49	10	24	38
Károli Gáspár Református Egyetem	2	0	2	0
Közép-európai Egyetem	26	4	4	0
Magyar Képzőművészeti Egyetem	2	1	0	1
Miskolci Egyetem	1	0	0	1
Moholy-Nagy Művészeti Egyetem	0	0	0	0
Nyugat-magyarországi Egyetem	3	0	0	2
Pannon Egyetem	1	0	0	0
Pázmány Péter Katolikus Egyetem	5	3	12	11
Pécsi Tudományegyetem	19	9	2	4
Semmelweis Egyetem	6	2	3	4
Széchenyi István Egyetem	0	1	0	9
Szegedi Tudományegyetem	17	18	5	2
Szent István Egyetem	16	0	0	4
Színház- és Filmművészeti Egyetem	0	1	0	0
ÖSSZESEN	210	54	84	98

2. táblázat: Román, szerb, ukrán és szlovák állampolgárságú doktoranduszok aránya Magyarországon felsőfokú intézmények szerint (2012/2013-as tanév)

Intézmény neve	állampolgárok aránya			
	román	szerb	ukrán	szlovák
Eötvös Loránd Tudományegyetem	23,3	18,5	28,6	38,8
Debreceni Egyetem	15,7	1,9	33,3	10,2
Közép-európai Egyetem	12,4	7,4	4,8	0
Pécsi Tudományegyetem	9	16,7	2,4	4,1
Szegedi Tudományegyetem	8,1	33,3	6	2
Szent István Egyetem	7,6	0	0	4,1
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	5,2	3,7	1,2	4,1
Debreceni Református Hittudományi Egyetem	4,8	0	1,2	0
Budapesti Corvinus Egyetem	3,8	3,7	2,4	7,1
Semmelweis Egyetem	2,9	3,7	3,6	4,1
Pázmány Péter Katolikus Egyetem	2,4	5,6	14,3	11,2
Nyugat-magyarországi Egyetem	1,4	0	0	2
Károli Gáspár Református Egyetem	1	0	2,4	0
Magyar Képzőművészeti Egyetem	1	1,9	0	1
Andrássy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem	0,5	0	0	1
Miskolci Egyetem	0,5	0	0	1
Pannon Egyetem	0,5	0	0	0
Moholy-Nagy Művészeti Egyetem	0	0	0	0
Széchenyi István Egyetem	0	1,9	0	9,2
Színház- és Filmművészeti Egyetem	0	1,9	0	0
ÖSSZESEN	100	100	100	100

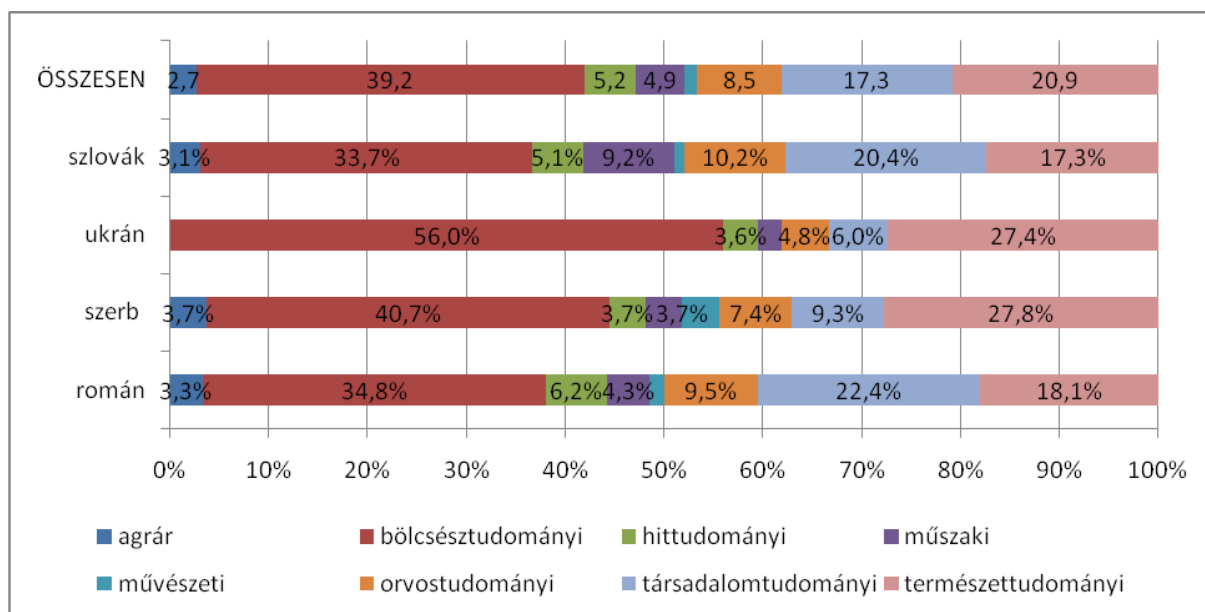
A vizsgált négy ország fiataljainak Magyarországon elsősorban bölcsészettudományi képzésekben vesznek, másodsorban pedig természettudományi képzésekben, harmadrészt pedig különféle társadalomtudományi (ide soroltuk a társadalomtudományi, gazdasági, jogi, politológiai, regionális tudományi területeket) képzésekben vesz részt. Az orvostudományi szakterület átlagosan 8,5 százalékos, a műszaki és hittudományi képzésekben résztvevők aránya mintegy 5 százalékos. A szakterületi megoszlás sok tényező függvénye, ám kettőt mindenképpen ki kell emelnünk: egyaránt befolyásolja ezt a kibocsájtó és befogadó felsőoktatási szerkezet – mint korábban láttuk: regionális kínálata - is.

A kárpátaljai hallgatók körében láthatjuk nagyon magas a bölcsészettudományi szakterület aránya, és átlag fölötti a természettudományi képzésben résztvevők aránya is. Mindez persze szorosan összefügg azzal, hogy a kibocsájtó közeg felsőoktatási szerkezetében ezek a képzések dominálnak.¹⁴ Ezzel párhuzamosan esetükben jóval átlag alatti a társadalomtudományi képzés, amely viszont relatív magas az erdélyi és felvidéki hallgatók körében. Az orvostudományi képzésekben résztvevők szintén az erdélyi és felvidéki hallgatók körében átlag fölötti szintet mutatnak, kárpátaljai e képzéstípusban pedig alig találunk. Összességében azt is megállapíthatjuk, hogy a magasabb presztízzsel rendelkező területek (műszaki, művészeti és

¹⁴ A kibocsájtó közeg tudományterületi részletesebb leírását ld. a felmérésünk ismertetésénél.

orvostudományi) a kárpátaljai diákok körében a legszűkebb (7,1 százalék) és a szlovákiaiak esetében a legszélesebb (20,4 százalék), a másik két régió köztes állapotot mutat. Míg a romániaiak „legerősebbek” a társadalomtudományi területeken, addig a vajdaságiak körében a legmagasabb a természettudományi doktori iskolák látogatása.

1. ábra: Román, szerb, ukrán és szlovák állampolgárságú doktoranduszok aránya Magyarországon a doktori iskola szakterülete szerint (2012/2013-as tanév)

Szocio-demográfiai adatok

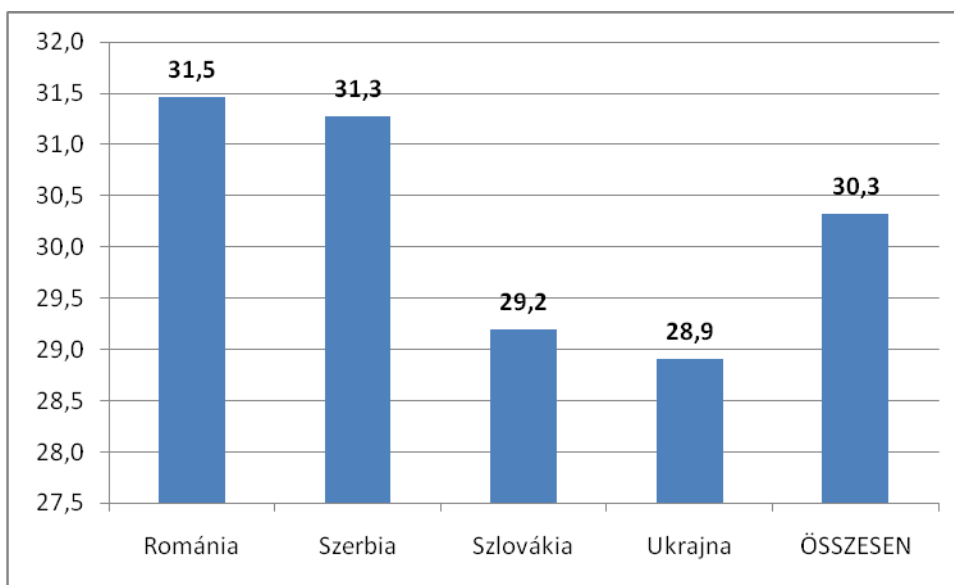
Válaszadóink mintegy egyharmada Romániában/Erdélyben nevelkedett, a többiek közel azonos arányban oszlanak meg a másik három régió között. A kérdőívben viszont rákérdeztünk az állampolgárságra is, amely alapján a válaszadók mintegy 10 százaléka már a magyar állampolgárságot jelölte meg elsődlegesnek. Az állampolgárság szempontjából „kilépők” aránya (azaz azok aránya, akik a nevelkedési országukhoz képest más állampolgárságot jelöltek meg) legmagasabb a vajdaságiak körében (18 százalék), őket követik a kárpátaljaiak és majd az erdélyiek (12, illetve 8 százalékkal). Felvidéki válaszadóink közül senki sem jelölte meg a magyar állampolgárságot elsődlegesnek. Ennek feltételezhetően az az oka, hogy Szlovákiában az eddigi tapasztalatok szerint retorziók érhetik azokat, akik nyilvánosan is vállalják a magyar állampolgárságukat.

A válaszadók valamivel több, mint egyharmada második állampolgárságot is feltüntetett, és ezek nagy többsége (77 százalék) magyar állampolgárságot jelent. Második állampolgárságot leginkább az erdélyiek és vajdaságiak jeleztek (azonos arányban: 39 százalékban), kisebb

mértékben pedig a kárpátaljaiak (20 százalék), a felvidékiek közül mindössze két személy tüntetett fel (magyar) állampolgárságot.

A kérdőívet kitöltők átlagos életkora 30,3 év. A származási (nevelkedési) ország függvényében vizsgálva megállapíthatjuk, hogy statisztikailag is szignifikáns eltéréseket tapasztalhatunk: a legfiatalabbak a kárpátaljaiak, illetve a felvidékiek, míg a másik két ország doktoranduszai idősebbek. Ezeket az eltéréseket részben a kibocsátó ország iskolaszervezete is magyarázza: míg például Kárpátalján általában 17 évesen érettségiznek, más országokban ez rendszerint 18 éves korban történik.

2. ábra: A doktoranduszok átlagéletkora a nevelkedés országa szerint

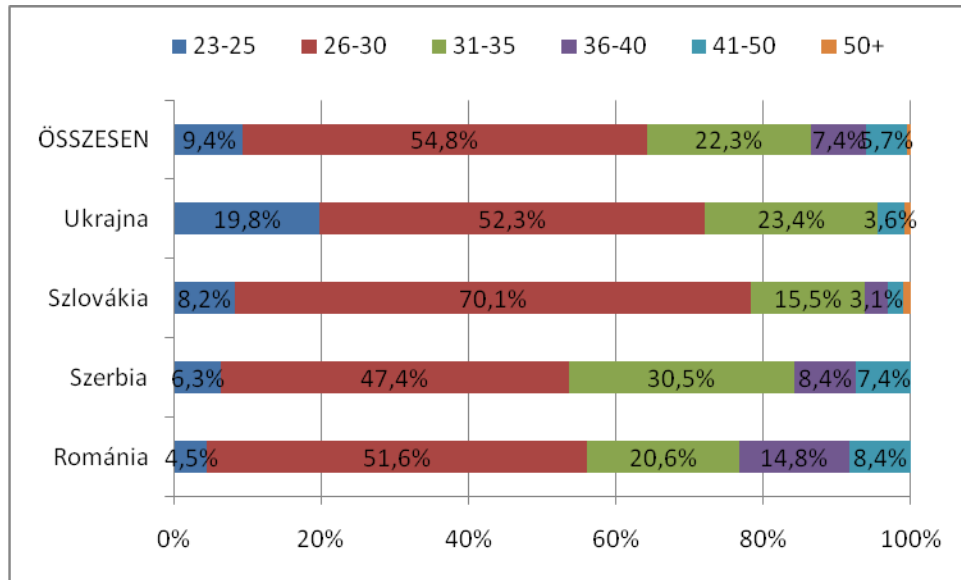
Érdeemes az adatokat korcsoportok szerint is megvizsgálni, mert így elhelyezhetjük a (2009, 2010-es) magyarországi és nemzetközi adatok mezejében is. Az említett EURODOC kutatása alapján a vizsgált országok doktoranduszainak 70-90 százaléka a 26-35 éves korcsoportba tartozik,¹⁵ Magyarországon ez az arány 2009-ben 83 százalék volt.¹⁶ A határon túli magyarok szintén ebbe a trendbe illeszkednek, ám nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedik az a tény, hogy a kárpátaljai doktorjelöltek körében rendkívüli magas a 23-25 éves korcsoportba tartozók. Mint jeleztük, ennek strukturális okai vannak, de ugyanakkor komoly kihatásai is lehetnek: pozitív esetben a doktorjelöltek rugalmasságát erősítheti, negatív esetben viszont fennáll a korai szakmai kiégés veszélye.

¹⁵ EURODOC i.m. 10.

¹⁶ Kucsera – Szabó i.m. 26.

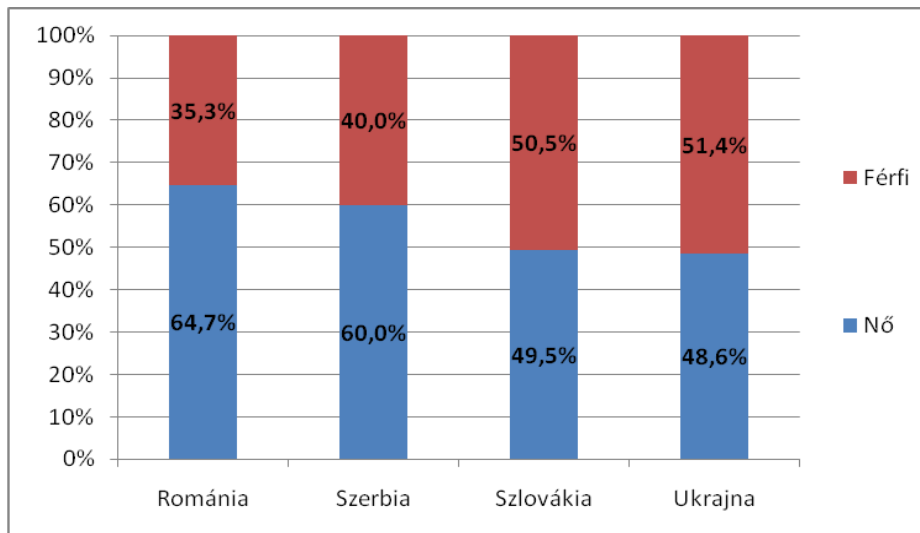

3. ábra: A doktoranduszok korcsoportos megoszlása országok szerint

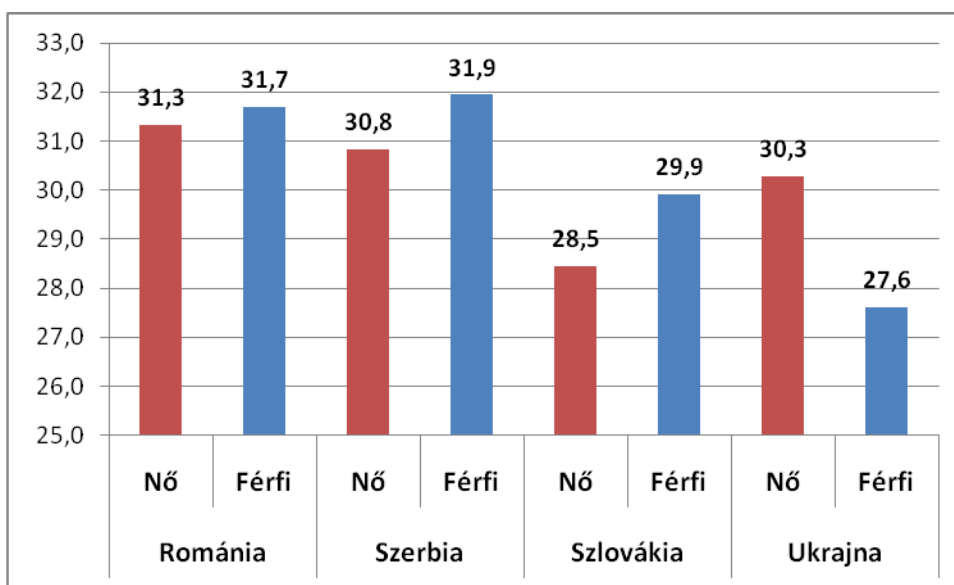
Nemi megoszlás tekintetében a felvidéki és kárpátaljai doktoranduszok aránya kiegyenlítődik, az erdélyi és vajdasági válaszadók között viszont a nők vannak túlsúlyban. Messzemenő következtetést ezen adatsorokból nem lehet levonni, de megjegyzendő, hogy az említett EURODOC kutatás a déli országokban (Horvátország és Portugália) szintén magas női arányt mutatott, így megkockáztatható, hogy a szakterületi megoszlásokon kívül e trend is belejátszik, abba, hogy a romániai és szerbiai válaszadóink között magas a nők aránya. Szlovákia és Ukrajna a magyarországi adatokkal mutat hasonlóságot (2009-ben Magyarországon a férfiak aránya 51,5 százalék volt).

4. ábra: Nemi arányok származási ország szerint

Ha az átlagos életkort a nem és a származási ország között is megvizsgáljuk, kiderül, hogy a férfiak és nők átlagéletkora szignifikánsan csak a kárpátaljai válaszadók esetében tér el: a férfiak átlagéletkora mintegy 3 évvel alacsonyabb, mint a nőké. Ez arra utalhat, hogy Kárpátalján a fiúk az egyetemi/főiskolai tanulmányaik után hamarabb bekerülnek a doktori képzésbe, mint a lányok, akik vélhetően nagyobb arányban először más életpályában gondolkodnak (megpróbálnak elhelyezkedni az oktatásban, lehetséges, hogy gyereket is vállalnak), és majd ezt kiegészítve kezdik el a doktori képzést. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a nők között a legfiatalabbak a felvidékiek. A kárpátaljai férfiak átlagéletkora a legalacsonyabb, és szintén ez a régió az egyetlen, ahol a nők átlagosan idősebbek, mint a férfiak.

5. ábra: Átlagéletkor nem és származási ország szerint

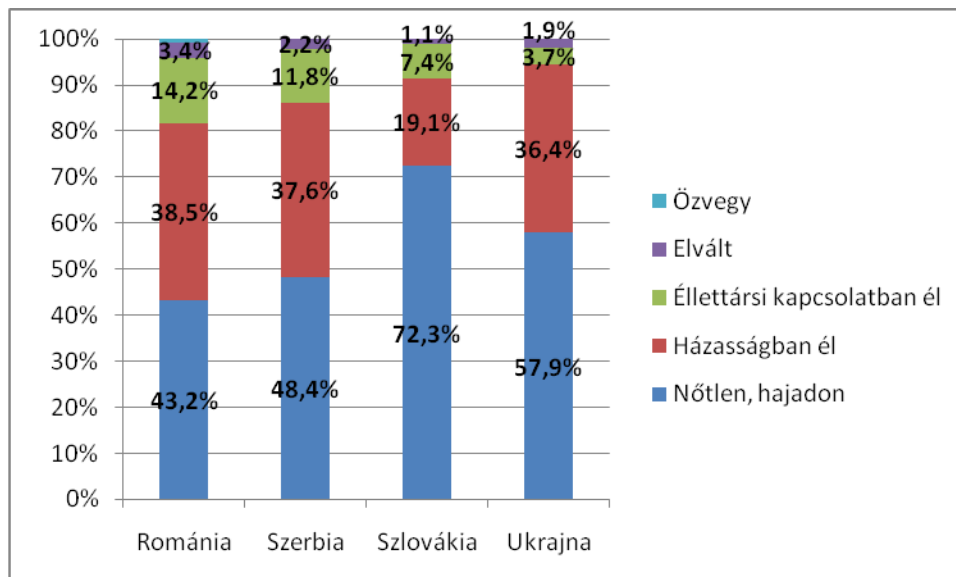

Családi állapot tekintetében a négy régió közül Felvidék viselkedik eltérően: itt nagyon alacsony a házasságban vagy élettársi kapcsolatban élők aránya (összesen 26,5 százalék), míg a többi régióban ez 40-53 százalék között mozog. Megjegyzendő azonban, hogy míg a házasságban élők aránya a vajdaságiak, erdélyiek és kárpátaljaiak tekintetében közel azonos szinten mozog (36-38 százalék), addig az „informális házasság”, azaz az élettársi kapcsolatban élők aránya Kárpátalján elenyésző a másik két régióhoz képest (3,7 százalék a 14,2-höz és 11,8-hoz képest). Ez a kárpátaljaiak esetében egy tradicionálisabb társadalmi háttérstruktúrára utal, aminek következtében a családi élet előszobájának tartott élettársi kapcsolat intézménye összezsugorodik. Mivel nincs az együttélésre alkalmas átmenet biztosítva, az itteni fiataloknak választaniuk kell: vagy házasságra lépnek vagy „egyértelműen” egyedülállóak.¹⁷

¹⁷ Kutatásunkban nem vizsgáltuk, de az egyedülállók egy része bizonyára szüleivel együtt, egy háztartásban él.

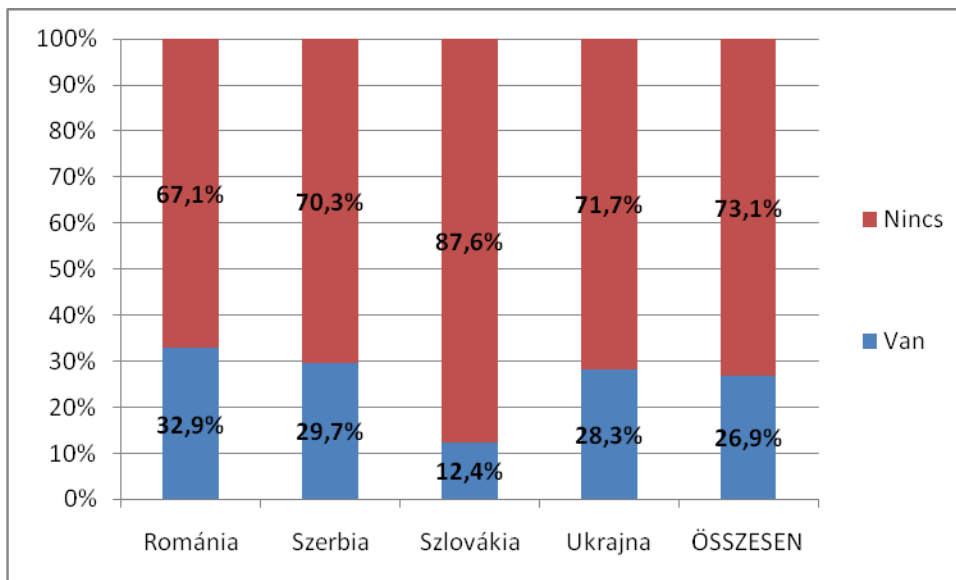
6. ábra: Családi állapot származási ország szerint

7.

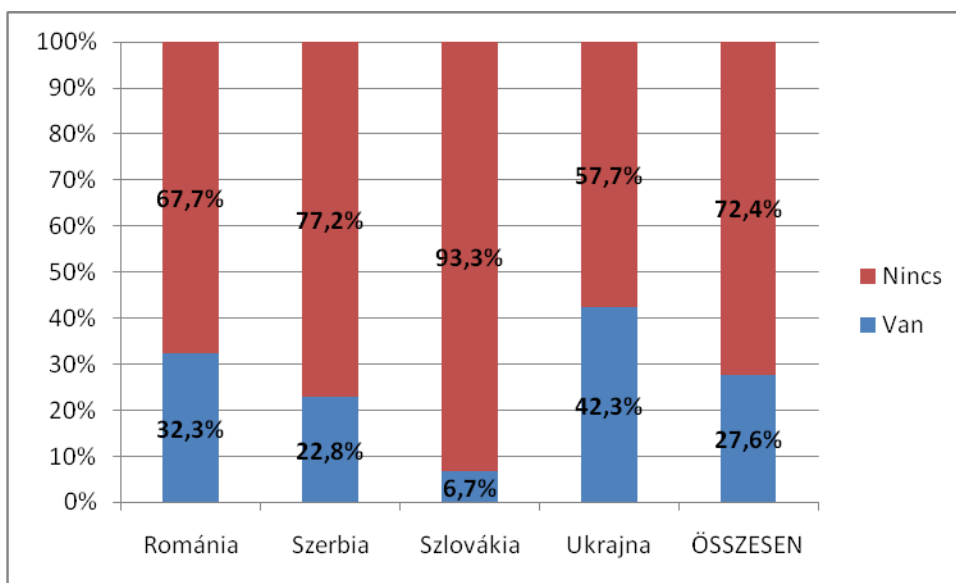

A doktoranduszok több, mint negyedének már van gyereke, ez az arány Erdélyben már egyharmadukra jellemző. A családi állapottól nem függetlenül látjuk azt is, hogy ezúttal is a szlovákiai válaszadók jeleznek egyfajta individualizálódást: itt az alanyok mindössze 12 százaléka számolt be arról, hogy van már gyereke. A regionális eltérések még szembeötlőbbek, ha a gyerekvállalást a nemek szerint is megvizsgáljuk: a felvidéki nők esetében mondhatni ritkaságszámba megy, ha valakinek gyereke van, míg a kárpátaljai PhD hallgató nők közel felének (42,3 százaléknak) már van gyereke. Ez újra megerősíti azt, hogy a doktori tanulmányok elvégzése és a magánéleti vonatkozások eltérő stratégiai mintázatokat alakítanak ki. A felvidékiek esetében mondhatni egymásra épülnek, azaz a karrierépítést a családalapítás a későbbiekben kiegészíti. A másik végleten a kárpátaljaiak vannak, akik esetében a családalapítás, gyerekvállalás és a karrierépítés egymásba mosódik.

8. ábra: Van-e gyereke? – válaszok származási ország szerint

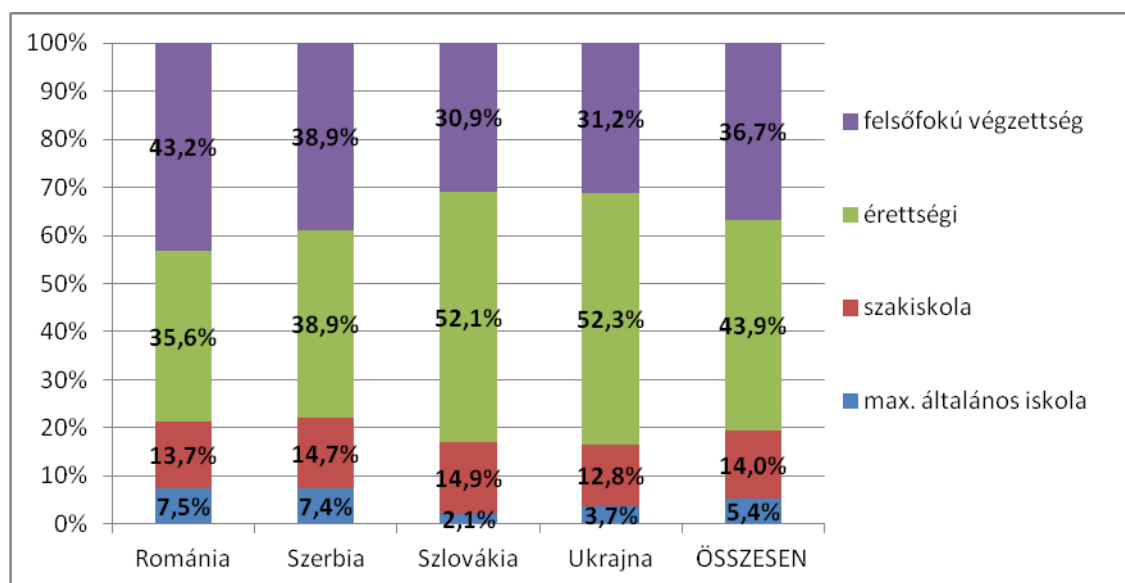
9. ábra: Van-e gyereke? – válaszok származási ország szerint, NŐ

A doktoranduszok szüleinek iskolai végzettsége – az egyes országok átlagos iskolai végzettségéhez képest – magasabbak. A legalább érettségivel rendelkezők aránya az apák és anyák esetében is meghaladja a 86 százalékot, és több mint harmaduk (35-36 százalék) legalább másodgenerációs. Ha csak az apák iskolai végzettségét tekintjük, Erdélyben relatív magas a családi háttér hatása, a legalacsonyabb pedig Kárpátalján és Felvidéken. Adataink nagy mértékű

hasonlóságot mutatnak a 2009-es magyarországi adatokkal,¹⁸ de nemzetközi összehasonlításban úgy tűnik, az apák felsőfokú végzettségének aránya valamivel elmarad más országokhoz képest, ami részben arra utal, a Kárpát-medencében a tudományos utánpótlás képzésbe nagyobb valószínűséggel bekerülhetnek az alacsonyabb társadalmi rétegből származók. Azonban ha az iskolai végzettség legalsó szintjeit tekintjük, akkor meg az domborodik ki, hogy térségünkben e rétegekből nehezebb bekerülni a doktori képzésbe, mint Európa néhány déli országában (Portugália, Spanyolország), de könnyebb bekerülni, mint jónéhány nyugati országban (pl. Franciaország, Hollandia, Belgium, Norvégia).¹⁹ Mindezt úgy értelmezhetjük, hogy a tudományos utánpótlás képzés gyakorlatilag az oktatási expanzió folyamataival mutat összefüggést a Kárpát-medencében: a szülői háttér ugyan meghatározó, de csak egy adott szint felett, ugyanis a legalsóbb rétegekből kicsi az esély az oktatási/tudományos kitörésre.

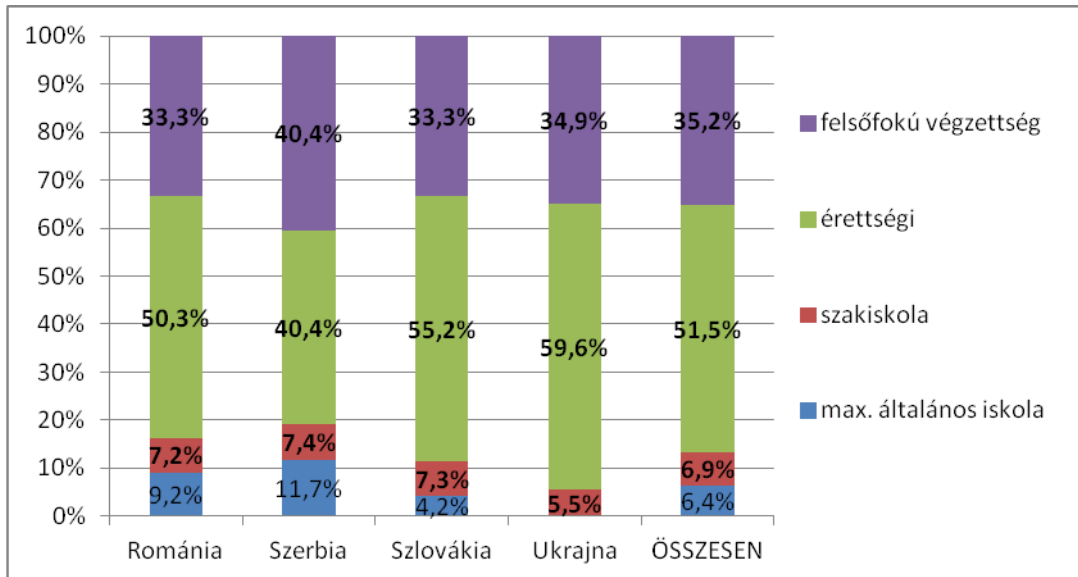
10. ábra: Apák iskolai végzettsége

¹⁸ Kucsera – Szabó i.m. 52.

¹⁹ részletes adatokat lásd EURODOC i.m. 16.

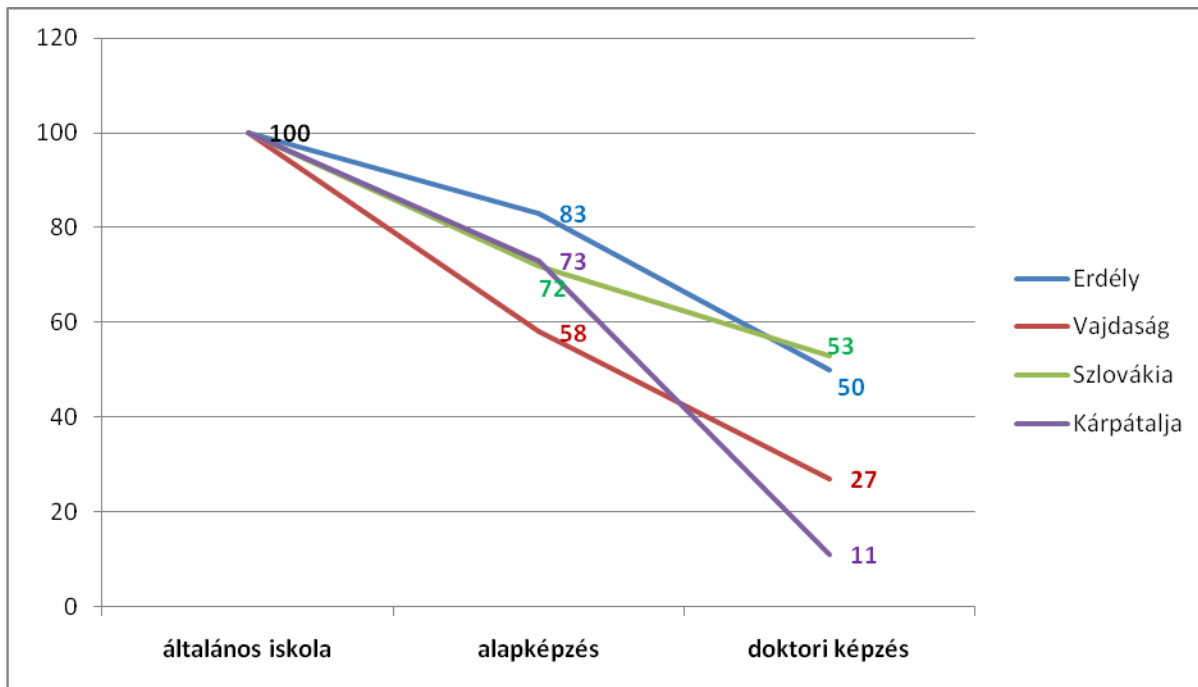
11. ábra: Anyák iskolai végzettsége

Adataink lehetővé teszik a doktoranduszok korábbi iskolai útvonalának felvázolását is. Mivel rákérdeztünk arra, 14 éves koráig hol nevelkedett, illetve tudjuk az alapképzés és doktori tanulmányok helyszínét is, meg tudjuk becsülni az oktatási migráció, illetve a szülőföldi oktatási útvonalak arányát is. Ha 100 százaléknak vesszük a 14 éves korig történő nevelkedési helyet, ahol alanyaink feltételezhetően az általános iskolát is befejezték, láthatjuk, hogy a doktorihoz szükséges alapképzés helyszíne már részben „eltolódik” a szülőföldről (rendszerint Magyarországra). A középfokú és alapképzés közötti iskolai átmenet egyben magyar-magyar migrációt is jelent a majdani doktoranduszok szemszögéből: a vajdasági doktoranduszoknak csak kicsivel több, mint fele fejezte be az alapképzést szülőföldjén, míg a kárpátaljaiaknak és a felvidékieknek valamivel kevesebb, mint háromnegyede, az erdélyi doktoranduszoknak pedig mintegy 83 százaléka végezte otthon az alapképzést.

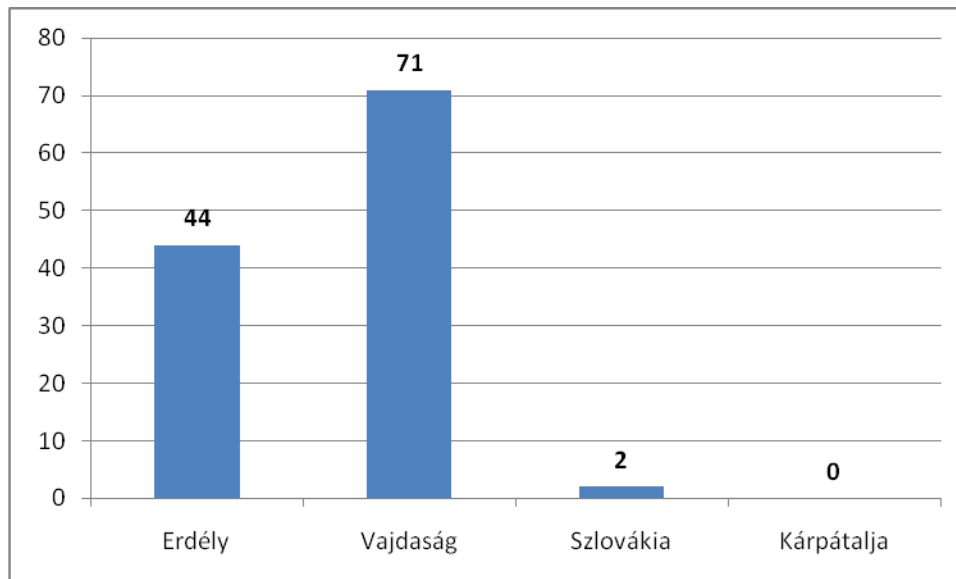
A doktori képzés felé haladva, a felsőoktatási útvonal második szakaszában tovább növekszik az anyaország felé való migráció: az általános iskolai képzés szülőföldi helyszínéhez képest a legkisebb mértékben (mindössze 11 százalékban) a kárpátaljaiak tudnak saját régiójukban doktori képzést végezni. Ez természetesen összefügg a helyi képzési kínálattal is: míg alapképzésben magyarul Beregszászon és Ungváron is lehet tanulni, doktori tanulmányokat (aspirantúrát) már csak az Ungvári Nemzeti Egyetemen lehet folytatni. Az oktatási migráció mértéke az erdélyiek körében is növekszik a doktori tanulmányok felé haladva, és a doktoranduszok fele már Magyarországon folytat tanulmányokat. A felvidékieknek szintén mintegy fele nem szülőföldjén tanul, ám az erdélyi adatokkal ellentétben itt az alapképzésből a doktori tanulmányokba való átmenet mértéke tompul az általános iskolai képzés és alapképzés közötti átmenet mértékéhez képest, nem utolsó sorban azért, mert a Selye János Egyetemen is lehet doktori tanulmányokat folytatni. Az adatainkból tovább látszik az is, hogy a vajdasági doktoranduszok alig negyede tanul szülőföldjén.

12. ábra: A doktoranduszok szülőföldi oktatási útvonalai

Kérdés lehet, hogy az oktatási migráció és a magyar állampolgárság mutat-e valamilyen összefüggést? Adataink szerint nincs egyértelmű összefüggés a szülőföldi oktatási útvonal és a magyar állampolgárság megszerzése között. Ha így lenne, akkor az lehetne a hipotézisünk, hogy, aki minden oktatási szintet saját országában végezte, kisebb arányban igényli a magyar állampolgárságot. Láthatjuk (12. ábra), hogy Szlovákiában és Kárpátalján azok, akik minden oktatási szintet otthon végeznek egyáltalán nem igénylik a magyar állampolgárságot. Míg Erdélyben a teljes vertikumú szülőföldi tanulmányok az állampolgárság kisebb mértékű igénylését valószínűsítik, Vajdaságban azok is nagy mértékben igénylik az állampolgárságot, akik eddigi éle szakaszukban végig otthon tanultak. Mindez jelzi, hogy a magyar állampolgárság felvétele egyféléképpen független az iskolai tanulmányok ország szerinti helyszínétől, és vélhetően más tényezőkkel függ össze: az ukrainai és szlovákiai válaszadók vélhetően határozottabb otthoni karrierben gondolkodnak, és azért nem veszik fel (vagy nem árulták el a lekérdezés során) a magyar állampolgárságot, mert az ország törvényei ezt tiltják. A vajdasági adatok is inkább azt jelzik, hogy az állampolgárság igénylése más, a lappangó migrációs potenciáltól kezdve az ország jogszabályi lehetőségéig terjedően sok más tényezővel összefügghet.

13. ábra: Magyar állampolgárságúak aránya a szülőföldi oktatási útvonalat bejárók körében

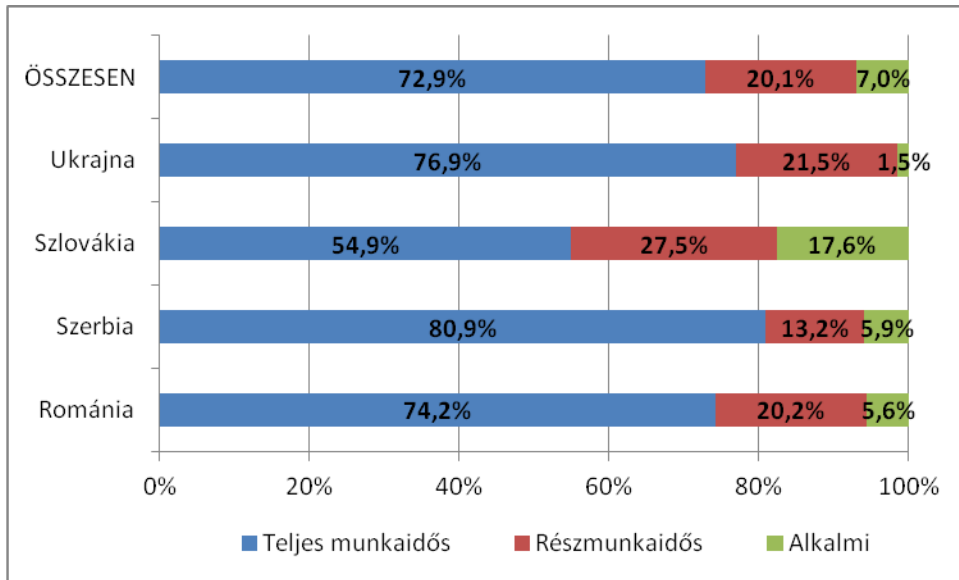

Munkaerőpiaci-helyzet

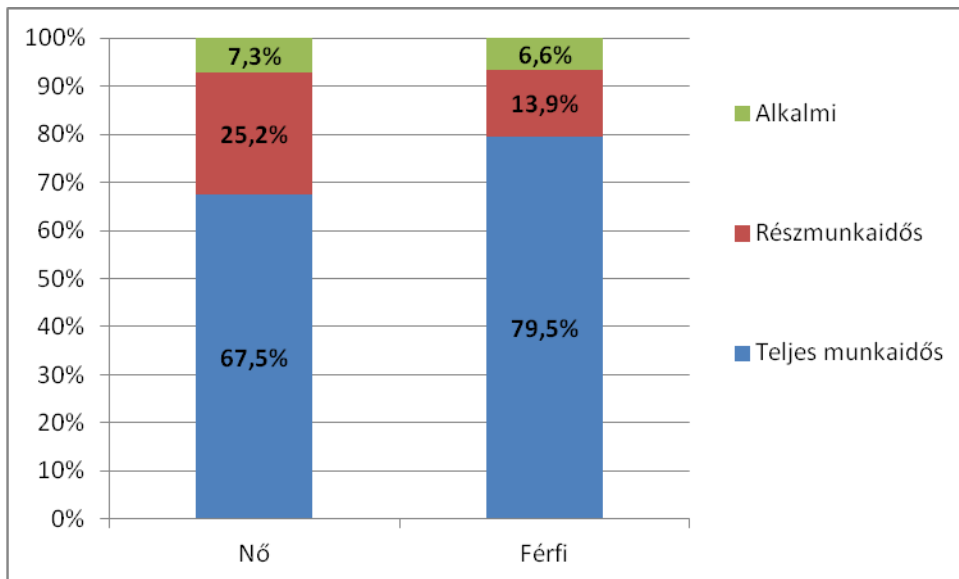
A doktoranduszok közel kétharmada dolgozik, jelentős részük pedig több munkahelyen is. A jelenleg dolgozók 72 százaléka főállásban dolgozik. A munkaviszony jellege szignifikáns eltéréseket mutat ország szerinti és nemi megoszlás tekintetében is. A férfiak körében elsősorban többségű a teljes munkaállásban lévők aránya, míg a nők esetében noha elsősorban szintén ez jellemző, jelentős a részmunkaidőt vállalók aránya is. Országok szerint Szlovákia tűnik ki, itt a doktoranduszoknak csak alig fele dolgozik főállásban, míg a többi vizsgált országban ez az arány 70-80 százalékot is kitesz.

14. ábra: A munkaviszony jellege országok szerint

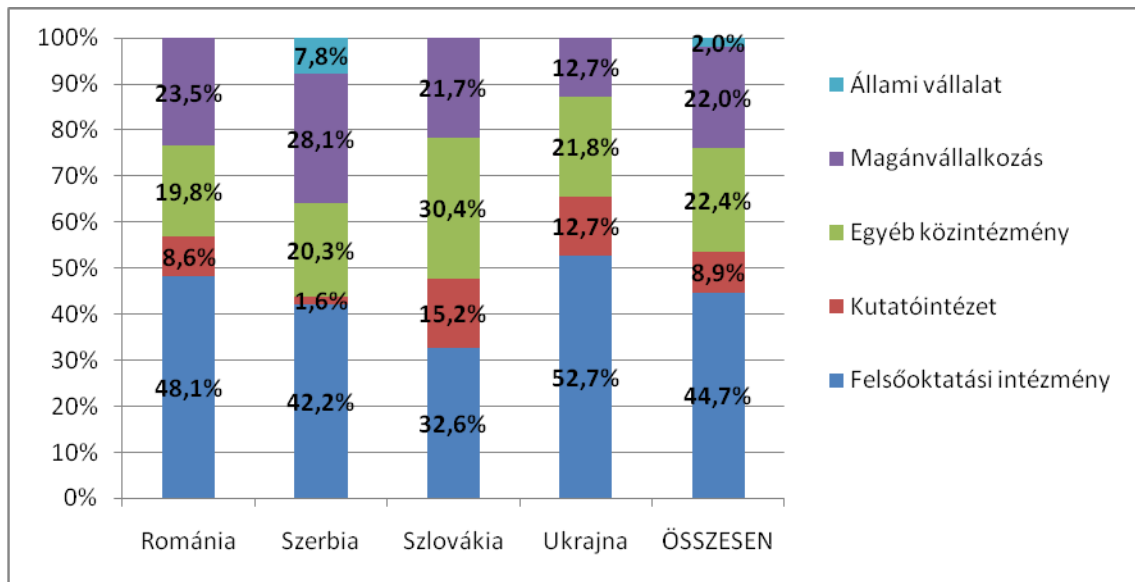

15. ábra: A munkaviszony jellege nemek szerint

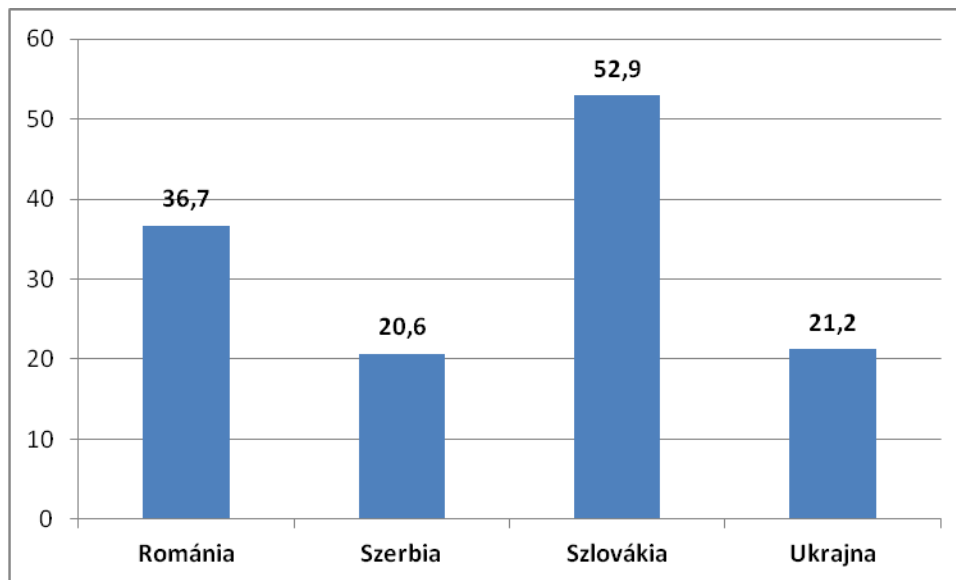
A munkahelyek több mint felerészben egyetemhez vagy kutatóintézethez kötődnek, a privát szférában dolgozók aránya összességében 22 százalékot tesz ki. A munkahely országa mintegy 80 százalékban a szülőföldet, és 16-17 százalékban Magyarországot jelenti. A doktori helyszíne és a munkahely országa közötti átfedések viszont már jóval magasabbak a szülőföldön doktorálók esetében.

16. ábra: A jelenlegi munkahely jellege

Azok, akik dolgoznak és Magyarországon doktorálnak mintegy 29 százalékban már ott is dolgoznak, a többiek pedig otthon dolgoznak. Ez mintegy jelzi a doktoranduszok egy jelentős részét jellemző ingázást: 70 százalékuk úgy végzi a tanulmányait, hogy közben otthon (vagy esetleg más országban) dolgozik. Ha mindezt regionálisan megvizsgáljuk, szembeötlő, hogy a Magyarországon doktoráló felvidéki fiatalok több mint fele már Magyarországon is dolgozik. Ez ugyanakkor arra is utal, hogy szakmai (és egzisztenciális) integrálódásuk iránya felerészt az anyaország felé mutat. A kárpátaljaiak és vajdaságiak vonatkozásában sokkal inkább jellemző, hogy otthoni munkavállalásuk mellett végzik Magyarországon doktori tanulmányaikat.

17. ábra: A Magyarországon doktoráló és ott munkahellyel rendelkezők aránya származási ország szerint

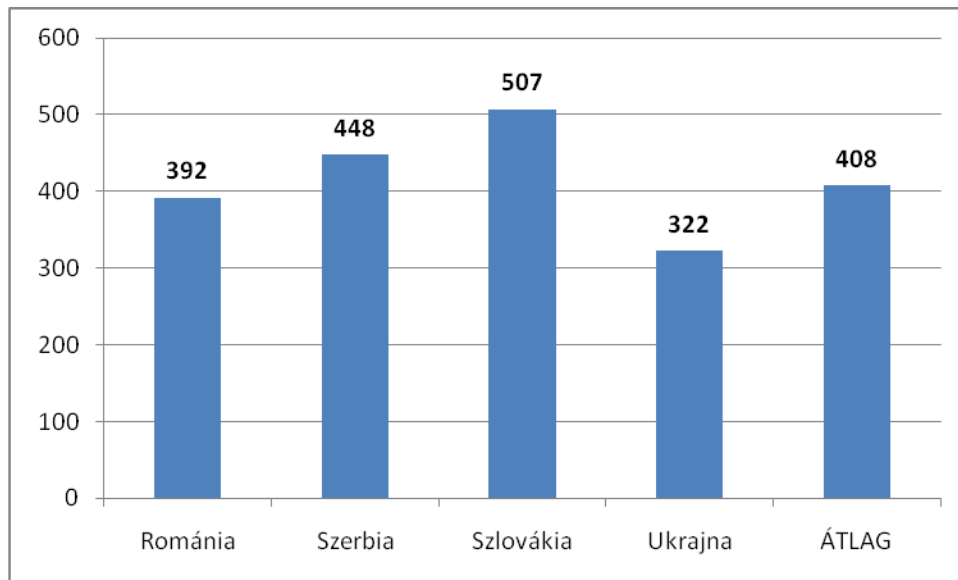

A doktoranduszok havi nettó átlagos jövedelme 400-500 Euro között mozog. Azért fogalmazunk így, mert ha adatainkból kivesszük az ún. extrém értékeket (ezek olyan válaszadóktól származtak, akik nyugaton élnek vagy vállalkozók)²⁰ akkor az átlag 407 Euro lesz, ha benne hagynánk, akkor 491 EURO. Bármelyik értéket is vesszük alapul, az bizonyos, hogy az országok szerint szignifikáns eltérések vannak: a kárpátaljaiak keresete a legkevesebb, a felvidékiek gazdálkodhatnak legtöbbször egy hónapban. Mivel egy behatárolható társadalmi rétegről van szó, a szülők iskolai végzettsége vagy az életkor nem befolyásolja a havi jövedelem szintjét. A nemi hovatartozás esetében azonban már nem annyira egyértelmű a helyzet: a minta egészében nincs szignifikáns eltérés a férfiak és nők között, regionális bontásban azonban megállapíthatjuk, hogy a Kárpátaljáról származó nők szignifikánsan²¹ kevesebb keresnek, mint az ugyanonnan származó férfiak.

²⁰ Statisztikailag pedig azon értékekről van szó amelyek eltávolítása biztosítja a jövedelem megoszlás normalitását.

²¹ ANOVA teszt, Sig: 0.08, azaz 92 százalékos valószínűséggel eltérnek az átlagos jövedelmek itt.

18. ábra: Havi nettó jövedelem származási ország szerint

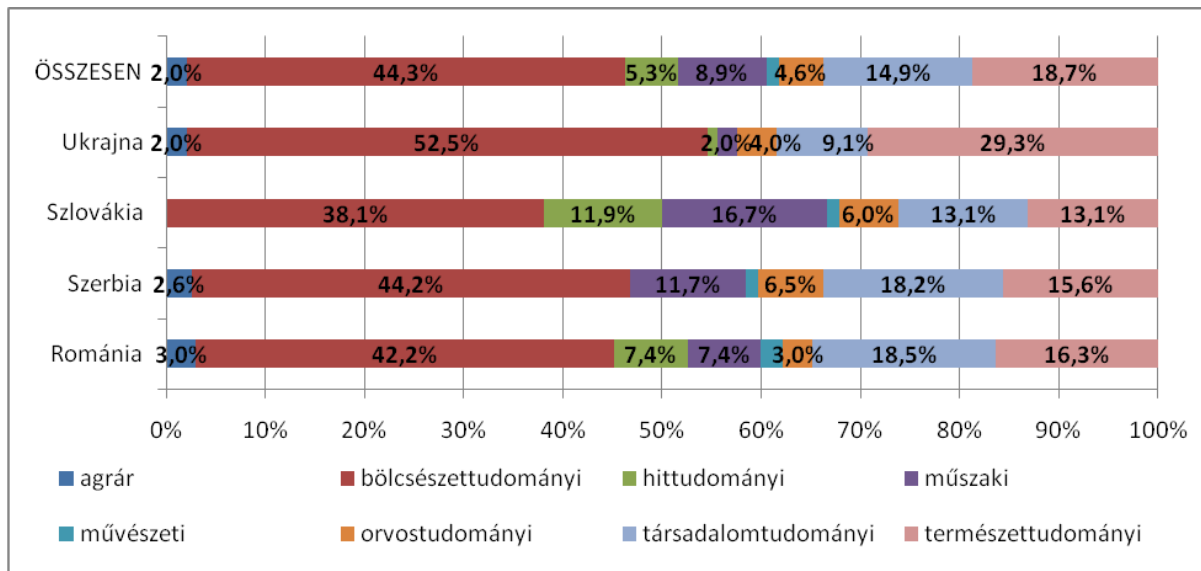

Információk a doktori iskoláról

Bár a bolognai rendszerben csökkentek a bürokratikus akadályai, a kotuteláris rendszerben történő fokozatszerzés lehetősége úgy tűnik, mégsem túl vonzó a határon túli magyar doktoranduszok számára, a kérdőívet kitöltő több, mint 400 személy közül csupán ketten érintettek.

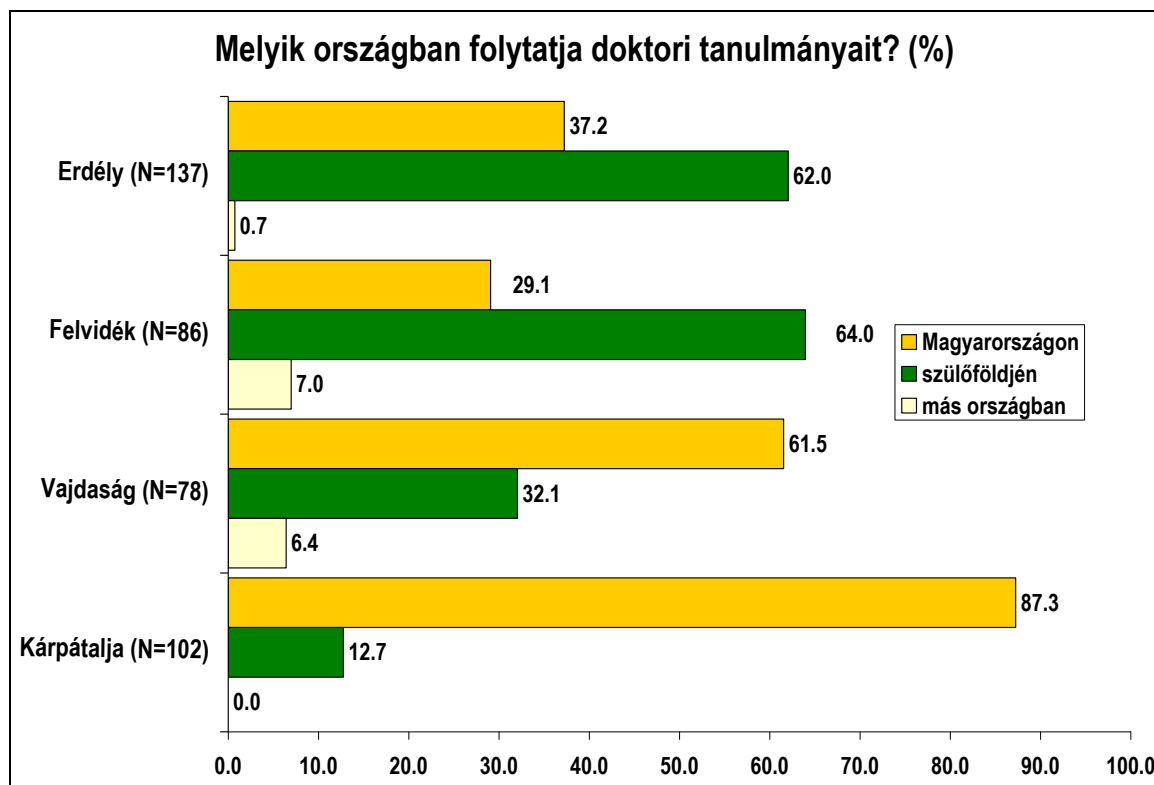
A doktori képzéseket szakterület szerint elemezve, megállapíthatjuk, hogy a bölcsészettudományi képzések vannak túlsúlyban. Ez országonként szignifikánsan is változik: míg például a kárpátaljai doktoranduszok több mint fele valamilyen bölcsészképzésre jár, a felvidékiek esetében ez csak 38 százalékos. Összességében a természettudományi képzések szerepelnek második helyen, és szintén második szakterületként tételeződik ez Kárpátalján. A társadalomtudományi képzések a vajdaságiak és erdélyiek körében vonzóak, míg a felvidékiek esetében második helyként a műszaki/mérnöki képzések szerepelnek. Nyilván összefüggésben a hazai doktori képzés portfóliójával, Felvidéken a hittudományi képzésben résztvevők aránya is jelentős, míg ilyen képzés involválódott személy Kárpátalján alig található. Az agrár jellegű képzések a legkevésbé népszerűek, Szlovákiában nem is töltötte ki olyan személy, aki e specializálódást választotta volna.

19. ábra: A doktori képzés szakterülete származási ország szerint

A doktori iskola helyszínét illetően azonban már lényegesen differenciáltabb képet kapunk. Míg Erdélyben és a Felvidéken a doktoranduszok két-harmada romániai illetve szlovákiai intézményt látogat, a vajdaságiak, de különösképpen a kárpátaljaiak döntő többsége (62, illetve 87%-a) magyarországi doktori programban vesz részt. A különbségekre vélhetően az a magyarázat, hogy ez utóbbiak számára a magyarországi programok elérhetőbbek és a szűken vett képzés és fokozatszerzés szempontjain túl a magyarországi tartózkodás egyéb komparatív előnyökkel is járhat (az Uniós tagsággal járó mobilitás, magasabb ösztöndíj stb.). A más, Kárpát-medencén kívüli országokban doktorálók nagyon kis arányban képviselik magukat a mintánkban, arányuk összességében nem éri el a 3 százalékot. (19. ábra)

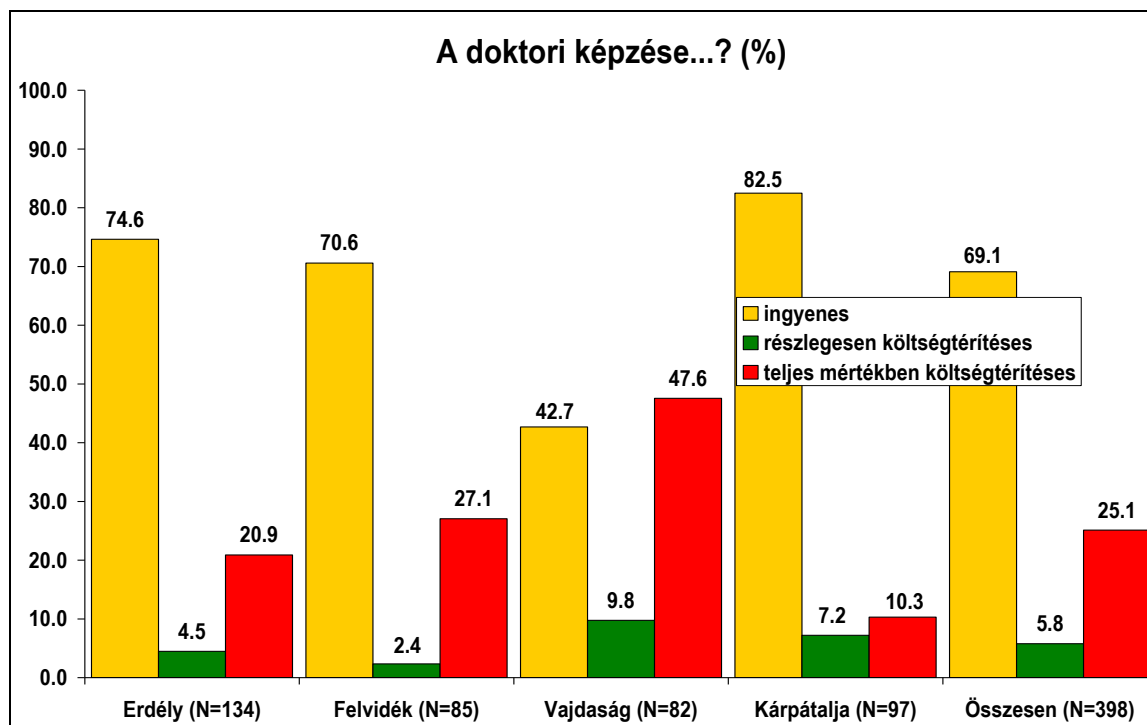
19. ábra

Nincsenek különbségek az egyes régiók között abban a tekintetben, hogy a doktoranduszaik **nappali vagy levelező** (esetleg esti vagy távoktatásos) rendszerben folytatják a programot. A válaszadók többsége (83 százaléka) nappali képzésben vesz részt, ez az arány a Vajdaságban a legalacsonyabb (78%), de ekkora minta mellett ez sem takar szignifikáns eltérést.

A vajdaságiak valós kivételt jelentenek azonban abban a tekintetben, hogy csaknem felerészt **költségtérítéses** rendszerben doktorálnak, miközben ez az arány a többi régióban a 30 százalékot sem éri el. (20. ábra). Ez természetesen együtt jár azzal is, hogy alacsonyabb az ösztöndíjra jogosultak aránya (55%, szemben a teljes populációra jellemző 72%-al). A felvétel pillanatában az erdélyi doktoranduszok 53 százaléka, a felvidékiek 65 százaléka, a vajdaságiak 34 százaléka és a kárpátaljaiak 46 százaléka részesült ösztöndíjban.

20. ábra

Az **ösztöndíj mértéke** természetesen nem a származás függvényében változik, hanem az adott ország kvótáinak megfelelően alakul. Ennek értelmében a legkisebb összeget Ukrajnában (átlagosan 107 eurót havonta), a legnagyobbat pedig a Felvidéken (514 euró) kapják a doktoranduszok. (3. táblázat) Az ösztöndíj összege – azok esetében, akik jelenleg is részesülnek (50 százalék) – átlagosan a teljes havi jövedelem 73 százalékát teszi ki, miközben bő egyharmaduknak ezen kívül nincsen más jövedelme. A támogatás összege nyilvánvalóan ott bizonyul a leginkább elégtelennek, ahol elmarad a megélhetéshez szükséges minimumtól (Románia: 58%, Szerbia 58%).

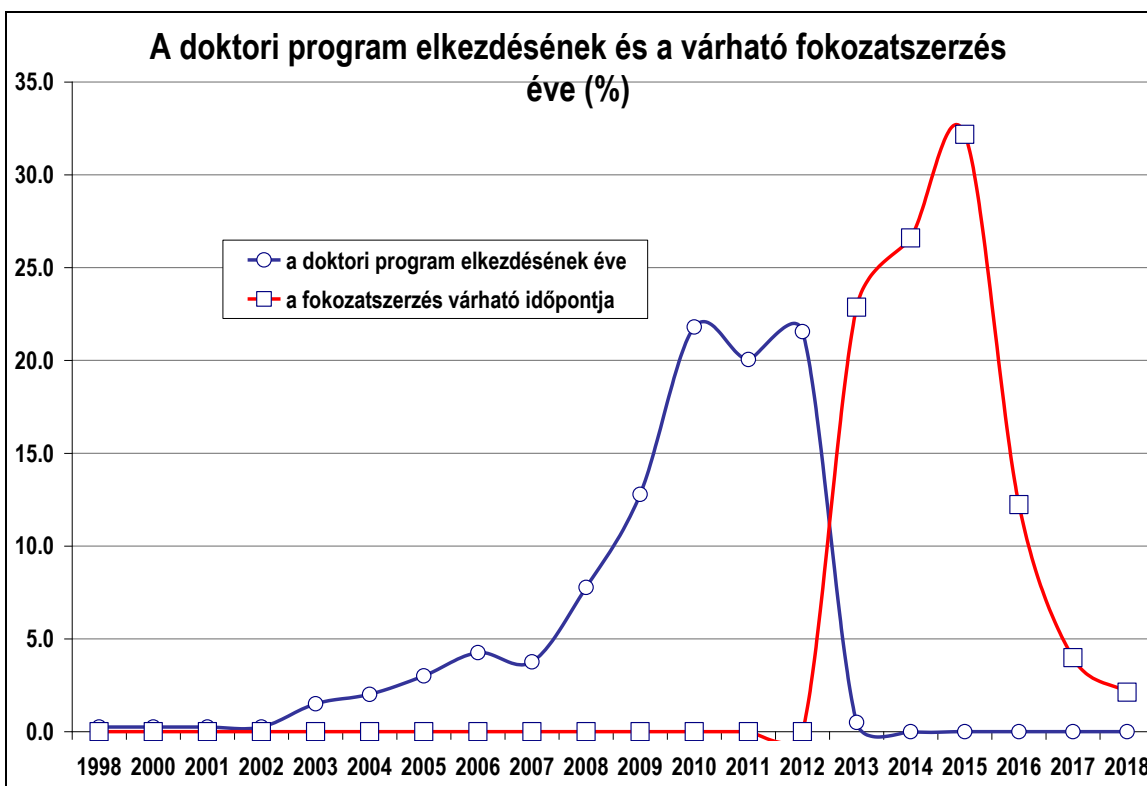
3. táblázat. A doktoranduszi ösztöndíj átlagos havi összege országonként és annak hányada a havi teljes jövedelemben

	Összeg (EUR)	Hányad (%)
Magyarország	320	79
Románia	276	58
Szerbia	216	59
Szlovákia	514	81
Ukrajna	108	73
más ország	939	77
átlag	350	73

A doktoranduszok három-negyede 2008 után kezdte el tanulmányait, érthető tehát, hogy több, mint két-harmaduk még a doktori iskolában tanul. Meglehetősen magas azonban azoknak az aránya (20%), akik ugyan befejezték a doktori iskolát, de még nem indították el a fokozatszerzési eljárást. A doktorjelölti státussal rendelkezők (a fokozati eljárásban levők) a válaszadók csupán 15 százalékát jelentik.

A fokozatszerzés látható késleltetése (és esetleges elmaradása) úgy tűnik jelen a doktoranduszok **jövőre vonatkozó várakozásaiban** is: a megkérdezettek közel 10 százaléka vallotta, hogy biztosan vagy valószínűleg nem sikerül ledoktorálnia és további 20 százalékra tehető azoknak az aránya, akik ebben a tekintetben bizonytalanok. A fokozatszerzés remélt sikere természetesen összefügg azzal is, hogy éppen hol tartanak ebben a folyamatban: a bizonytalankodók egyértelműen felülreprezentáltak azok körében, akik elvégezték ugyan az iskolát, de nincs még doktorjelölt státusuk. Közülük minden negyedik személy vallotta úgy, hogy bizonytalan vagy nem valószínű, hogy sikerül ledoktorálnia. A fokozatszerzés remélt időtartama egyébként átlagosan négy év és nyolc hónap, ami azért tűnik optimista becslésnek, mert átlagosan már közel három és fél éve bent vannak a rendszerben, többségük pedig még a doktori iskolában tanul.

20. ábra

Azt, hogy **ki milyen gyorsan tervez ledoktorálni**, függ attól, hogy melyik országban próbálkozik. Ebben a tekintetben a Magyarországon doktorálók becslései hosszabb időtávra vonatkoznak (átlagosan 5,3 év), a leggyorsabban pedig a szlovákiai egyetemeken tanulók terveznek fokozatot

szerezni (3,7 év). Azon túl, hogy a fokozatszerzés sürgetésének eltérő gyakorlata és strukturális ösztönzői is lehetnek országonként, a Magyarországon tanulók esetében mindenképpen tekintetbe kell venni, hogy a migrációs elmozdulás és a célországban történő rendszerintegráció önmagában jelentős többlet-idő-ráfordítást igényel.

4. táblázat

A fokozatszerzéshez szükséges becsült időtartam a doktori elkezdésének időpontjához viszonyítva (évben kifejezve)

Magyarország	5,3
Szerbia	5,0
Ukrajna	4,9
más ország	4,4
Románia	4,1
Szlovákia	3,7
összesen	4,7

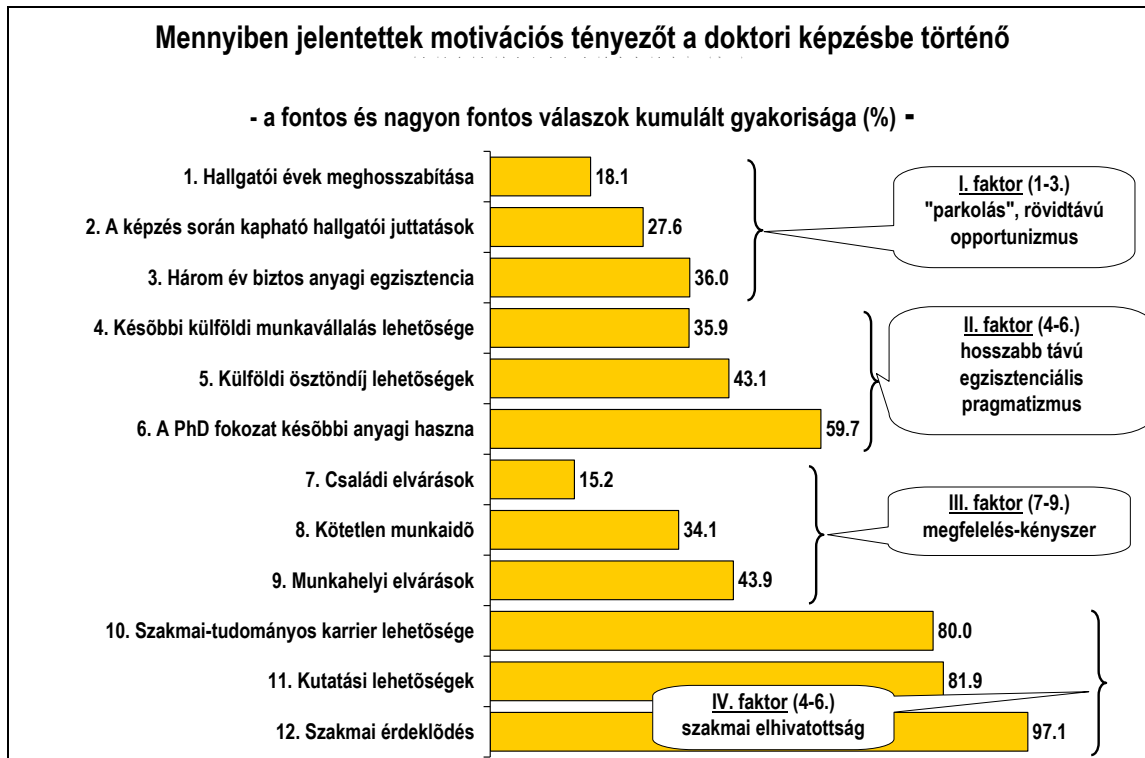
A doktori iskola választásának motivációi, elégedettség a képzéssel

Vizsgálatuk egyik legfontosabb célkitűzése volt, hogy a doktoranduszok helyzetét vizsgáló kérdések mellett a fokozatszerzéssel asszociált motivációkat és ehhez kapcsolódóan a doktori programokkal való elégedettséget is feltérképezzük.

Elsőként arra kérdeztünk rá, hogy mennyiben jelentettek **motivációs tényezőt** a doktori képzésbe való belépéskor a 22. ábrában közölt szempontok.

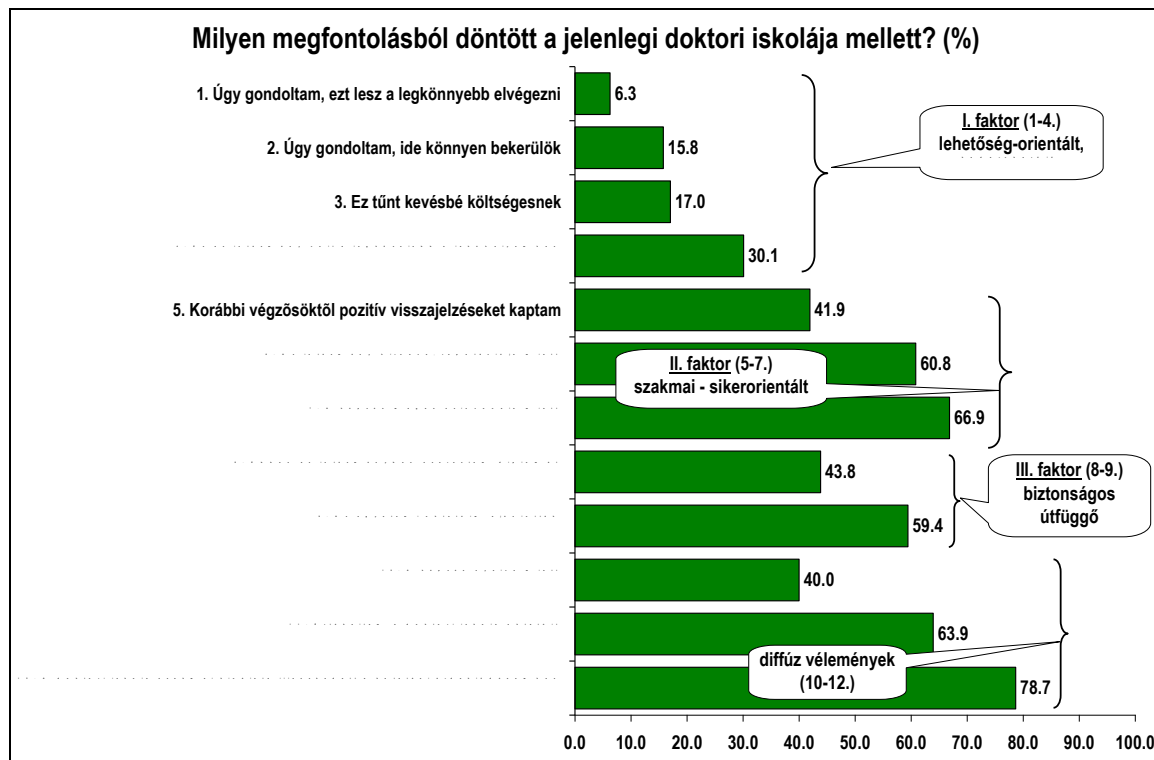
Az eredmények azt mutatják (22. ábra), hogy a megkérdezettek legnagyobb hányada valamilyen szakmai megfontolásból döntött a doktori képzés elkezdése mellett (4. faktor), szinte alig akadt válaszadó, akinél például a szakmai érdeklődés ne lett volna fontos (97%) illetve nagy arányban említették a doktori program kínálta kutatási és szakmai-tudományos karrier lehetőségeket is (82 és 80%). Ehhez képest sokkal kevésbé markáns a hosszabb távú, főként egzisztenciális előnyök reményében formálódó motivációs mintázat, ezek közül leginkább a PhD fokozat későbbi anyagi megtérüléséhez fűznek reményeket (60%). Ennek a véleménycsoportnak fontos összetevője egy esetleges külföldi ösztöndíj megszerzése, sőt a külföldi munkavállalás lehetősége is. (2. faktor)

21. ábra

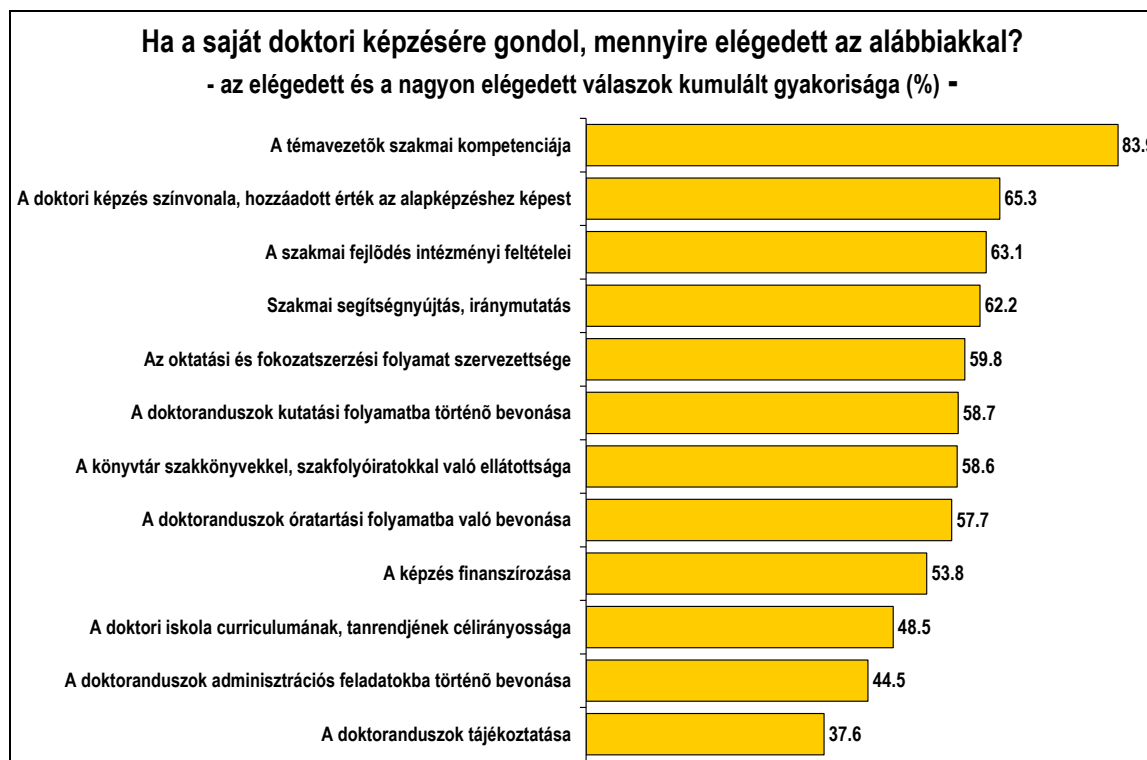
Egy visszafogottabb – de szintén nem feltétlenül szakmai alapokon nyugvó – pragmatizmus jegyében születtek azok a motivációk is, amelyek a PhD programmal járó rövid távú előnyök kihasználására épülnek. Ebben a viszonyulásmódban a doktori képzés évei a biztonságos, passzív kivárási időszakát jelentik, hiszen a hallgatói juttatások három évre megélhetést biztosíthatnak. Bár ezeket az érveket lényegesen kevesebben tartották fontosnak, mégis ez a legmarkánsabban körvonalazódó motiváció-csoport (1. faktor). A fokozatszerzés szándékát (az esetek kb. egyharmadában) végül az is magyarázhatja, hogy a munkahelyen vagy a családban létezik egy ezzel kapcsolatos explicit elvárás, aminek a doktori programra jelentkezők megpróbálnak megfelelni. A megkérdezettek 43 százaléka említette például, hogy a döntésében a munkahelyi elvárásoknak fontos szerep jutott. (3. faktor)

22. ábra

A doktoranduszok motivációs mintázatainak további árnyalásához arra is rákérdeztünk, hogy milyen megfontolásból döntött a jelenlegi doktori iskolája mellett. Amint az az előző kérdésre adott válaszok mentén várható is volt, a legtöbben a szakmai szempontokat vették figyelembe („a doktori iskola szakmai kínálata illeszkedett a kutatási érdeklődésemhez” – 79%), ezen belül egy jól körvonalazódó véleménymintázat azoké, akiknél kifejezetten az intézmény szakmai teljesítménye számított („a képzés magas színvonala miatt” – 67%, „az intézmény hírneve, reputációja miatt” – 61% - 2. faktor). A megkérdezettek több, mint fele esetében a tanárai ajánlása is sokat nyomott a latban, minden 10 doktoranduszból 4 pedig azért is döntött a jelenlegi doktori iskolája mellett, mert korábbi tanulmányait is ebben az intézményben végezte (3. faktor). Kisebb súllyal ugyan, de szintén a legmarkánsabban körvonalazódó viszonyulásmód itt is az a lehetőség-orientált opportunizmus (1. faktor), ami egyrészt költségszemponctokat, másrészt a könnyű fokozatszerzés reményét vette számításba az iskolaválasztásban („ez az intézmény volt a legközelebb a lakóhelyemhez” – 30%, „ez tűnt kevésbé költségesnek” – 17%, „úgy gondoltam, ide könnyen bekerülök” – 16%, „úgy gondoltam, ezt lesz a legkönnyebb elvégezni” – 6,3%).

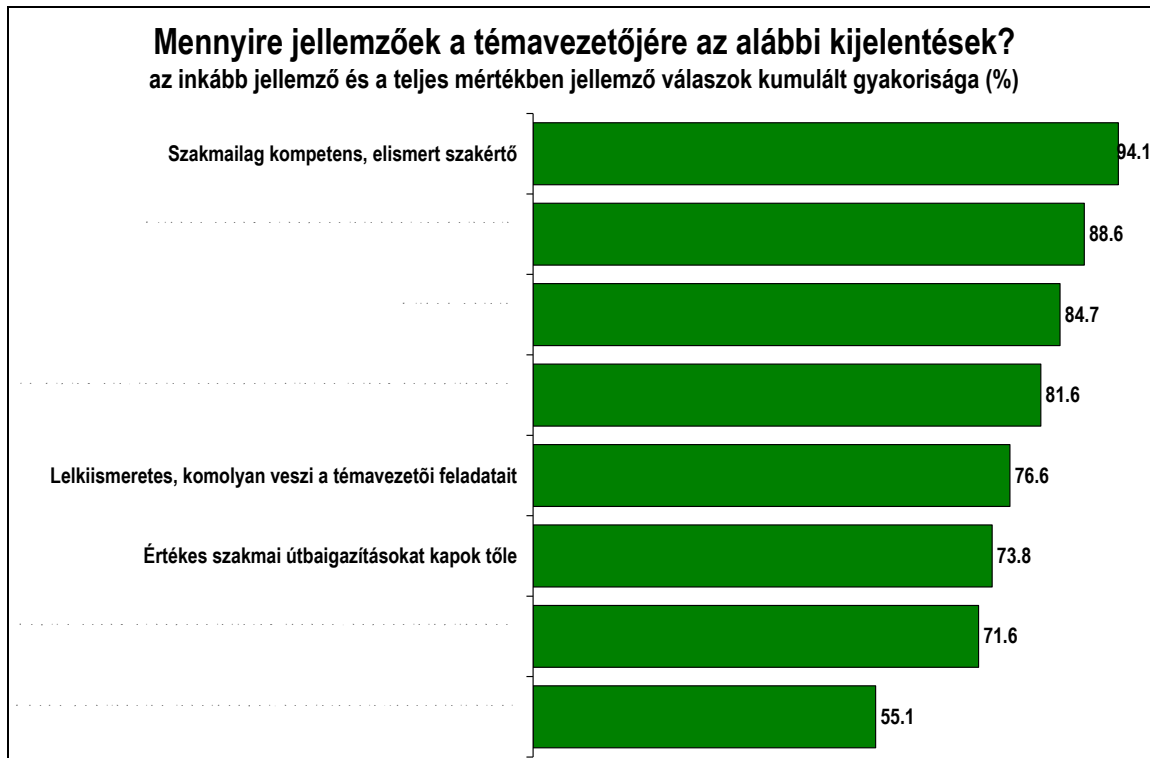
23. ábra

A doktori program értékelését tekintve (6. ábra) a válaszadók leginkább a témavezetők szakmai kompetenciájával vannak megelégedve (84 százalékuk elégedett vagy nagyon elégedett). A mentorálás-tutorálás folyamatára jellemző személyesség tehát úgy tűnik az egyik leglényegesebb eleme a doktori iskolák eredményességének. Ezzel szemben a képzés rendszerszintű vagy intézményes hiányosságai már lényegesen több diáknál váltanak ki elégedetlenséget. Ezek közül különösen zavarónak tartják a megfelelő tájékoztatás hiányát és azt, hogy doktorandusként túl sok adminisztrációs feladatot kell elvégezniük. Ezt követik felváltva a képzés szakmaiságával és hiányos finanszírozásával kapcsolatos méltatlankodások (a tanrend nem elég célirányos, kevés a pénz, rosszul ellátott az intézmény szakmai infrastruktúrája), az oktatás- és kutatásszervezéssel kapcsolatos aggályok (óratartás terhe, a kutatási folyamatban való részvétel korlátozottsága), végül pedig a személyes szakmai fejlődés intézményi korlátai és a képzés szerényebb hozzáadott értéke az alapképzéshez képest.

Tekintve, hogy a doktori programok sikeressége szempontjából a témavezetés színvonala kulcsfontosságú, ezeknek a körülményeiket egy külön kérdésben vizsgáltuk meg. A 7. ábrában látható eredmények csak ráerősítenek a korábban is jelzett rendszerszintű hiányosságokra: miközben a tanárok szakmai kompetenciáit csak nagyon kevesen kérdőjelezik meg, lényegesen kevesebben tartják alkalmasnak őket arra, hogy doktoranduszaik szakmai rendszerintegrációjában, előmenetelében (publikációs lehetőségek, konferencia-részvétel, szakmai kapcsolatépítés) hatékonyan segítsenek.

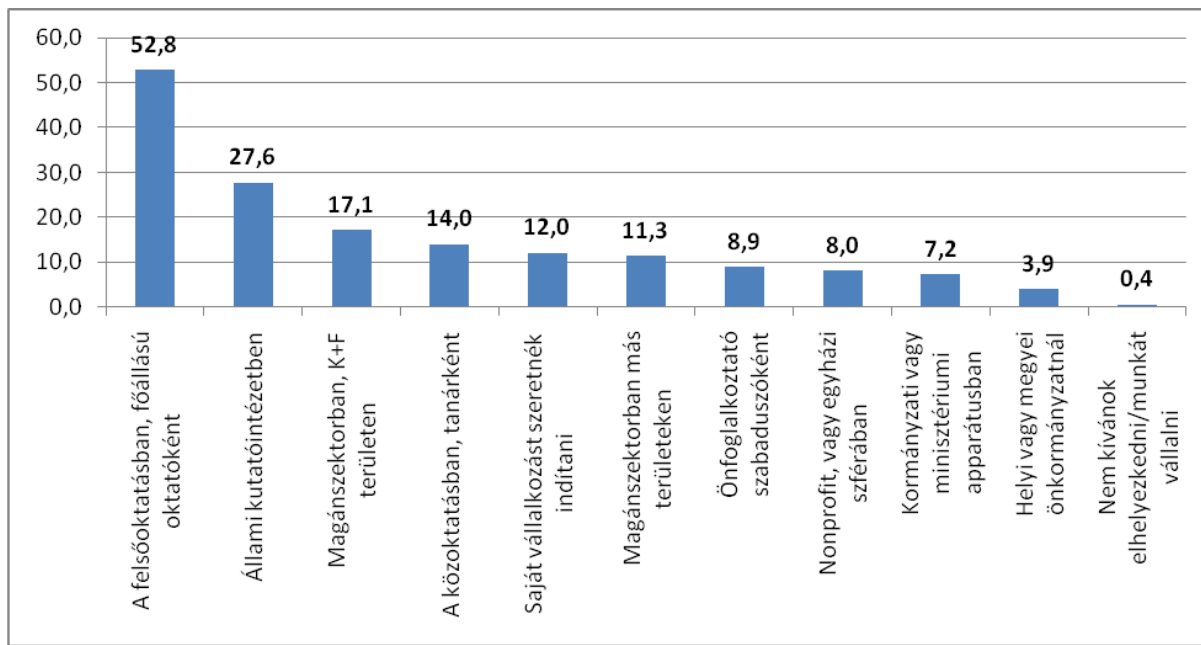
24. ábra

Jövőtervek

A jelenlegi munkaerő-piaci helyzet taglalásánál már megállapítottuk, hogy a doktoranduszok felerészben már a felsőoktatásban vagy kutatóintézetben dolgoznak. A tervek szintjén ez még markánsabban megjelenik, és ezzel párhuzamosan csökken azoknak az aránya, akik magánszférában szeretnék elhelyezkedni.

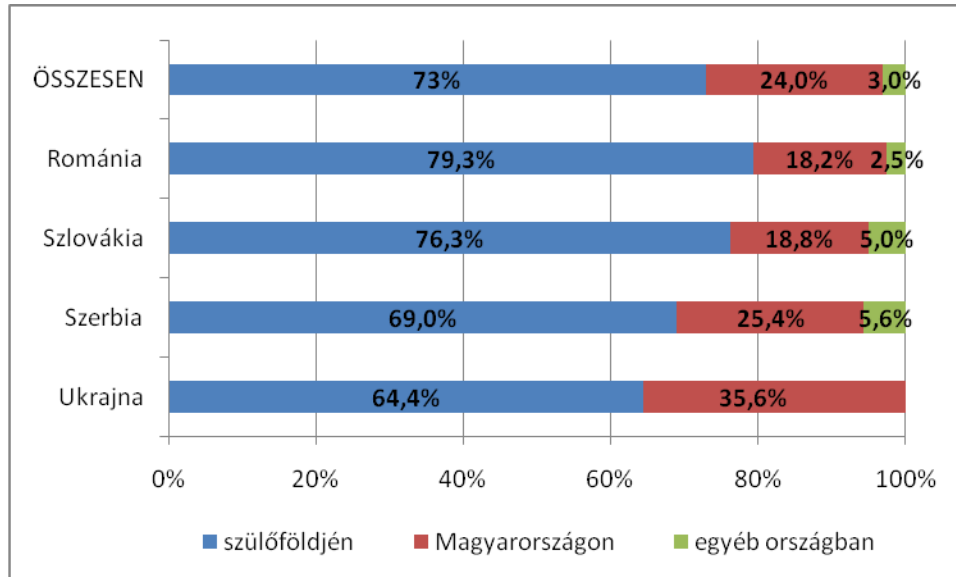
25. ábra: A doktori fokozat megszerzését követően hol kíván elhelyezkedni? (Több válasz is lehetséges)

Arra is rákérdeztünk melyik országban szeretnék élni majd, amikor dolgozni fognak a doktori megszerzése után. Adataink alapján a doktoranduszok mintegy 30 százaléka szülőföldjéhez képest más országban tervezi jövőjét, de ez a migrációs potenciál elsősorban Magyarország felé irányul és csak jóval kisebb arányban más országok felé. A legnagyobb Magyarország felé irányuló mobilitási szándékot éppen a két legkisebb magyar közösségből származók, a kárpátaljaiak és a vajdaságiak mutatják. Ugyanakkor az is látható, a vajdaságiak és felvidékiek körében jelentős a nyugati irányultságú kivándorlás is, amely egyrészt történeti okokkal és földrajzi elhelyezkedéssel egyaránt magyarázható.²² A kivándorlási szándéokra egyértelműen is vizsgáltuk, és megkérdeztük, ha javíthatná életkörülményeit milyen mértékben vándorolna ki. ennek kapcsán azt találtuk, hogy aki Magyarországon végzi tanulmányait már csak kisebb mértékben akar továbbvándorolni, a szülőföldön tanulók körében viszont – a vajdaságiak kivételével - magasabb a kivándorlási potenciál. Ez azt jelzi, e a Vajdaságban éleesebb a különbség az otthon és a Magyarországon tanulmányt folytatók jövőelképzelése tekintetében.

²² A vajdasági nyugat-európai vendégmunka már a hetvenes évektől jelentős, Szlovákia jelenleg is sok szállal kötődik Csehországhoz, ahol jelenleg is mintegy 800 fiatal magyar tanul.

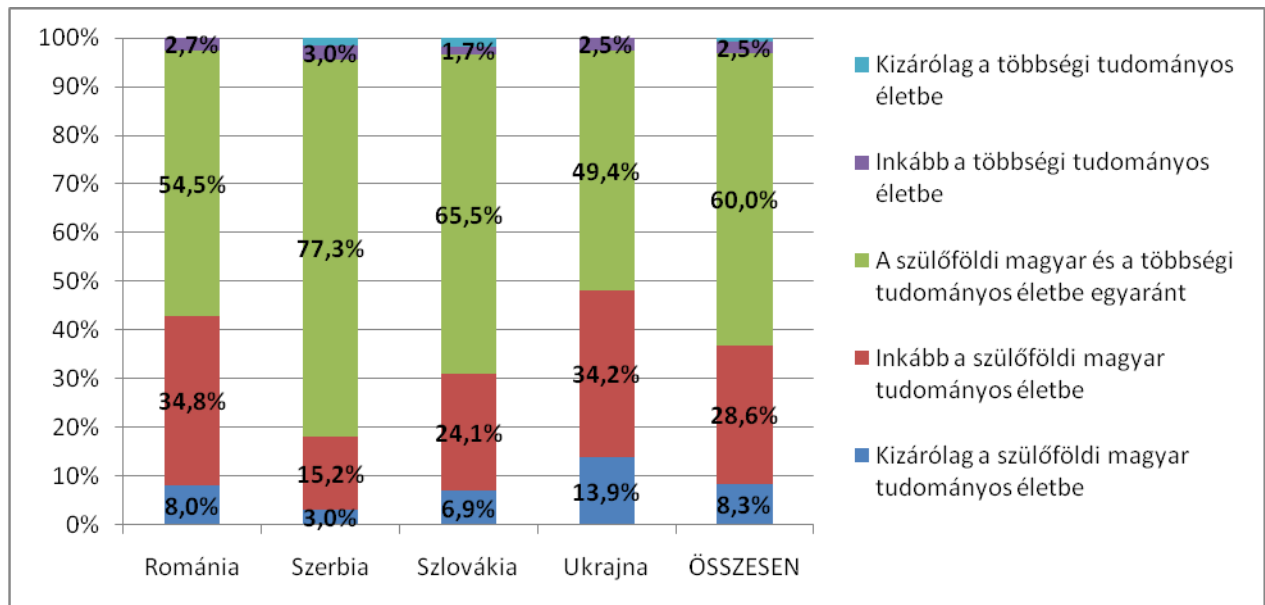
26. ábra: A doktori képzés utáni tervezett munkahely országa (1. opció)

A szakmai integrációs terveket feszegető kérdésünk alapján két trendet állapíthatunk meg: egyrészt domináns a magyar, szülőföldi magyar integráció készítése, de ugyanakkor a legnagyobb mértékű azok aránya, akik egyaránt szeretnék a szülőföldi magyar és a többségi nyelvű tudományosságba bekapcsolódni. Országok szerinti bontásban az integrációs stratégiák szignifikánsan is eltérnek, és legalább két fontosabb megállapítás tehető.

A kizárólag a szülőföldi magyar szakmai életbe való integrálódás legnagyobb mértékű a kárpátaljaiak körében, amely egyrészt összefügg a szakterületi megoszlással, másrészt fennáll a magyar nyelvi szakmaiság belterjességének is a veszélye. A többségi tudományos élethez való nyitottság legnagyobb mértékű a vajdaságiak esetében, az innen származó doktoranduszok 70 százaléka állította azt, hogy a magyar és szerb nyelvű tudományosságba is akar integrálódni. Szintén e régióban a legmagasabb a kizárólag a többségi irányába mutató szakmai közeledési szándék.

27. ábra: A szülőföldi magyar és a többségi nyelvű tudományosságba való integrálódás szubjektív megítélése országonként

Rövid összegzés

A kutatás keretében négy határon túli magyar régióból származó doktoranduszok körében on-line kérdőívezést bonyolítottunk. Az on-line kérdezés melletti fő érv az volt, hogy ily módon könnyebben el tudjuk érni, azokat is, akik a többségi nyelvű, avagy éppen Kárpát-medencén kívüli ország képzési szerkezetébe integrálódtak. Ugyanakkor azt is feltételeztük, hogy a célcsoport körében az on-line megkeresés nem ütközik technikai vagy más jellegű akadályokba. A lekérdezés elindítása előtt az egyes doktorandusz szervezetek aktualizálták a rendelkezésükre álló doktorjelöltekre vonatkozó adatbázisokat. Szintén a kutatás keretében beszereztük az Oktatási Hivataltól a magyarországi doktori képzésben résztvevők részletes intézményi és szakterület szerinti adatokat a négy vizsgált országból származó magyar nemzetiségűekre vonatkozóan. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy mintegy 1000-1100 külföldi magyar doktorandusz lehet, és ezek közel fele az anyaországban, a többiek szülőföldjükön magyarul vagy államnyelven, illetve más országokban tanul.

Kutatásunk során közel 500 fő adatai alapján részletesen tárgyaltuk a doktoranduszok szocio-demográfiai, munkapiaci helyzetét, valamint a doktori képzésben való részvétellel és jövőterveikkel kapcsolatos véleményeket. E fiatalok szakmai integrációja sok szállal az anyanyelvű tudományosság irányába mutat, de a legjelentősebb azok aránya, akik a szülőföldi magyar és államnyelvű szakmaiság együttes felvállalása által valamilyen egyensúlyt szeretnének elérni.

SZÉKELY TÜNDE-DÁNIEL BOTOND: ERDÉLY. REGIONÁLIS JELENTÉS

Az Aranyföld 2013. Kárpát-medencei magyar doktorandusz-hallgatói vizsgálat során az erdélyi régiót illetően a 2013. január elejétől március elejéig elérhető on-line kérdőívet a célcsoport tagjai közül – amely a Romániában tanuló magyar nemzetiségű doktoranduszokat, illetve az erdélyi származású, román állampolgársággal rendelkező magyar nemzetiségű hallgatókat jelenti, akik Románián kívül folytatják doktori tanulmányaikat – 160 töltötte ki.

A romániai magyar doktoranduszok számát nem tudjuk pontosan megbecsülni, mivel erre vonatkozóan pontos statisztikai adatok nem, vagy csak részben állnak rendelkezésre.

1. sz. táblázat: A romániai magyar felsőoktatási intézményhálózatban zajló magyar nyelvű doktori képzésben részt vevők száma (Forrás: Tonk, 2013).

Intézmény	Oktatás helyszíne	PhD hallgatók száma
Babeş–Bolyai Tudományegyetem	Kolozsvár	55
Sapientia EMTE	Csíksereda, Kolozsvár, Marosvásárhely	-
Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem	Marosvásárhely	NA (becslések szerint 110-120) ²³
Partiumi Keresztyén Egyetem	Nagyvárad	-
Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem	Marosvásárhely	49
Protestáns Teológiai Intézet	Kolozsvár	-
Bukaresti Egyetem	Bukarest	3-5
Kihelyezett szakok- Szent István Egyetem, Gödöllő	Csíksereda	5
Összesen	Adatok alapján 110, plusz a jelölt becslések alapján 113-125 PhD hallgató	Max: 225

A teljes valóság leképezéséhez szükséges a fenti táblázat kiegészítése több tekintetben. Egyrészt ehhez a számhoz hozzá kell adnunk azokat a romániai magyar doktoranduszokat, akik a romániai felsőoktatásban végzik doktori tanulmányaikat, azonban az oktatás nyelve nem magyar, hanem román, vagy valamilyen idegen nyelv (pl. angol, német, francia). Becslésünk szerint a romániai, nem magyar nyelvű doktori képzésben viszonylag kevesen, kb. száz magyar doktorandusz vesz részt. Ezt még ki kell egészíteni a magyarországi felsőoktatási intézményhálózatban tanuló doktoranduszok adataival, illetve a más országban tanuló, romániai magyar doktoranduszok számával is. Míg az előbbi vonatkozásában állnak rendelkezésre adataink, az utóbbi vonatkozásában semmilyen adatokkal nem rendelkezünk, így megint csak a becslés eszközével élhetünk.

²³ A dőlt betűvel jelzett számok a szerzők kiegészítései, az eredeti táblázatban nem szerepel.

2. sz. táblázat: A magyarországi felsőoktatási intézményrendszerben PhD képzésben részt vevő román állampolgárok száma (Forrás: Oktatási Hivatal, 2012/2013-as tanév)

Intézmény neve	Román állampolgárok száma
Andrássy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem	1
Budapesti Corvinus Egyetem	8
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	11
Debreceni Egyetem	33
Debreceni Református Hittudományi Egyetem	10
Eötvös Loránd Tudományegyetem	49
Károli Gáspár Református Egyetem	2
Közép-európai Egyetem	26
Magyar Képzőművészeti Egyetem	2
Miskolci Egyetem	1
Nyugat-magyarországi Egyetem	3
Pannon Egyetem	1
Pázmány Péter Katolikus Egyetem	5
Pécsi Tudományegyetem	19
Semmelweis Egyetem	6
Szegedi Tudományegyetem	17
Szent István Egyetem	16
Összesen	210

Ahhoz, hogy a romániai magyar doktoranduszok teljes számát meghatározzuk, az itt szereplő adatokhoz – amely 535 doktoranduszt jelent, hozzá kell adnunk a Románián és Magyarországon kívüli országokban tanuló doktoranduszok számát is, amelyet kb. 100-ra becsülünk.

A válaszadók szocio-demográfiai hátterét tekintve, néhány adatot szeretnénk ismertetni a jelen gyorsjelentés keretei között, elsők között a válaszadók nemi megoszlását.

Ebben a vonatkozásban a férfiak nem egészen 60-an, nők pedig nem egészen kétszer annyian töltötték ki a kérdőívet, mint a férfiak. Ez az arány a felsőoktatásban részt vevők „elnőiesedését” is jelentheti, ugyanakkor a nők magasabb hajlandóságát is jelentheti a kérdőívek kitöltésére. Lévén, hogy a célcsoport pontos adatait a nemi eloszlás tekintetében nem ismerjük, mindkét magyarázatnak ugyanakkora jelentőséget tulajdonítunk.

1. sz. ábra

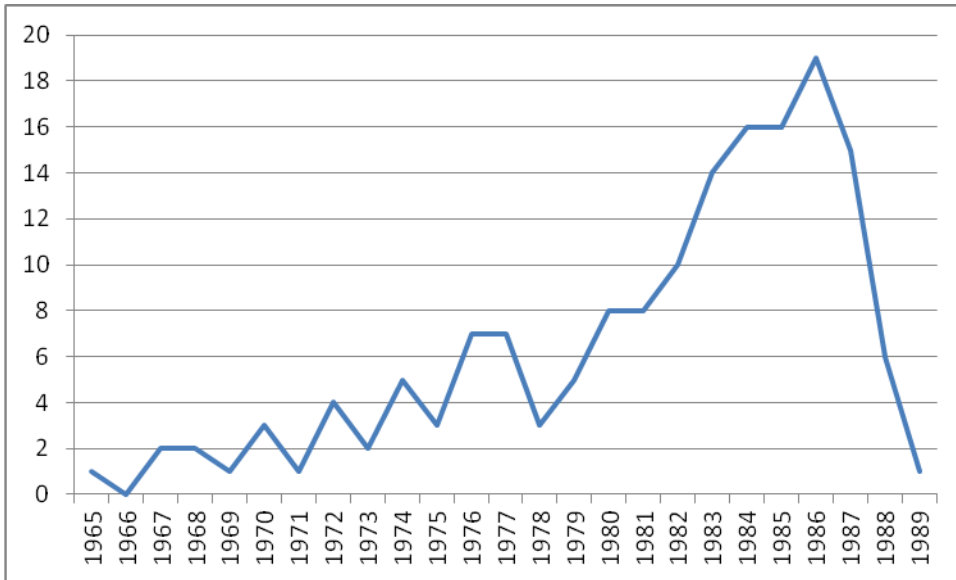
A válaszadók életkorát tekintve, 5 éves periódusokban számolva, a következő a tényállás:

2. sz. ábra

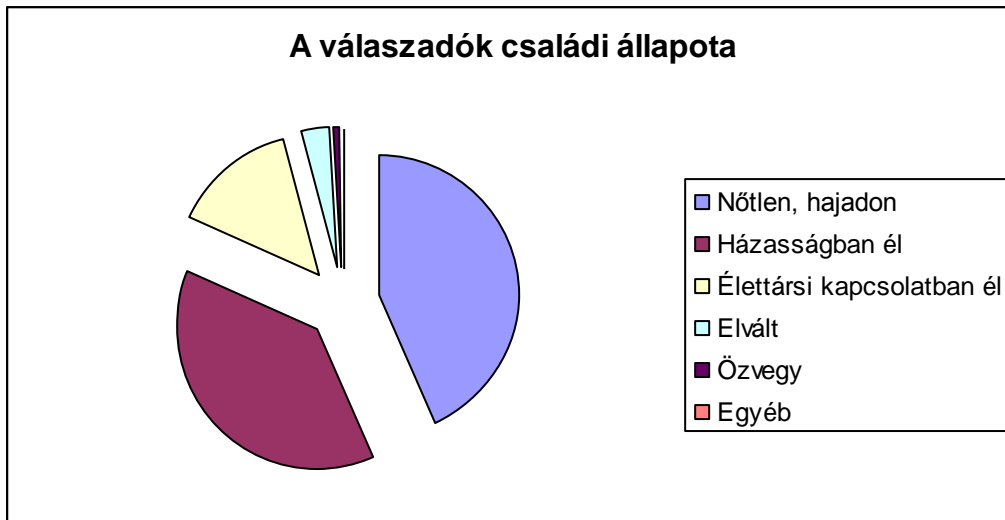
A legnépesebb korcsoport az 1981-1985 közötti korosztály, amelybe 64 fő tartozik, a következő az 1986-1989 közötti korosztály 41 fővel, majd ezt az 1976-1980 között születettek követik, 30 fővel. Ha az első két csoport adatait összeadjuk, ebből látható, hogy a válaszadók igazából jó kétharmada a 24-32 éves korosztályhoz tartozik. Itt láthatjuk azt, hogy jellemző az egyre fiatalabb korosztály belépése is a doktori képzésbe, ugyanakkor ezzel egyszerre, ez az eredmény a tanulási szakasz általános meghosszabbodását is jelzi.

A válaszadók pontos korosztályi hovatartozását a következő ábra részletesen bemutatja:

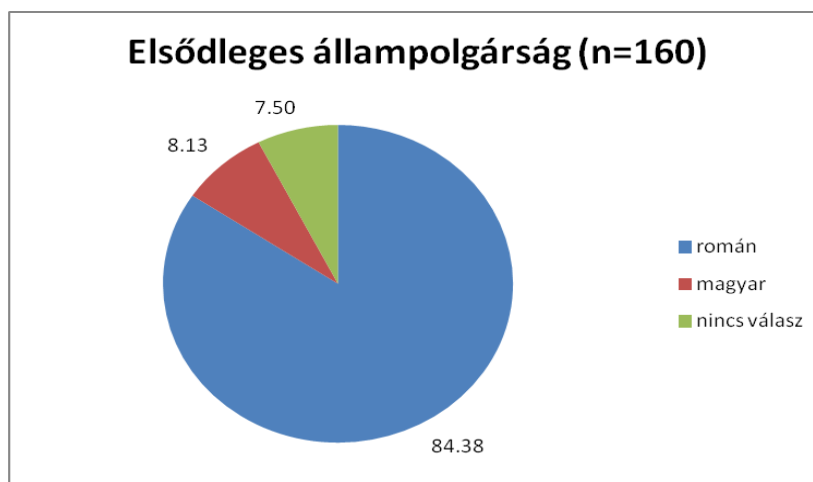
3. sz. ábra

A korhoz szorosan kapcsolható a válaszadók családi állapota is, amely teljes mértékben tükrözi a korosztályi jellegzetességeket. Legnagyobb arányban találjuk a nőtleneket és hajadonokat (40%), a válaszadók egyharmada házasságban, további 13,1%-a pedig élettársi kapcsolatban él. A fennmaradó alig 5% családi állapota elvált vagy özvegy. A válaszadók enyhe többsége, úm. „élettársi kapcsolatban” vagy házasságban, vagyis stabil párkapcsolatban él. Ez a korosztályi jellegzetességgel teljes harmóniában van.

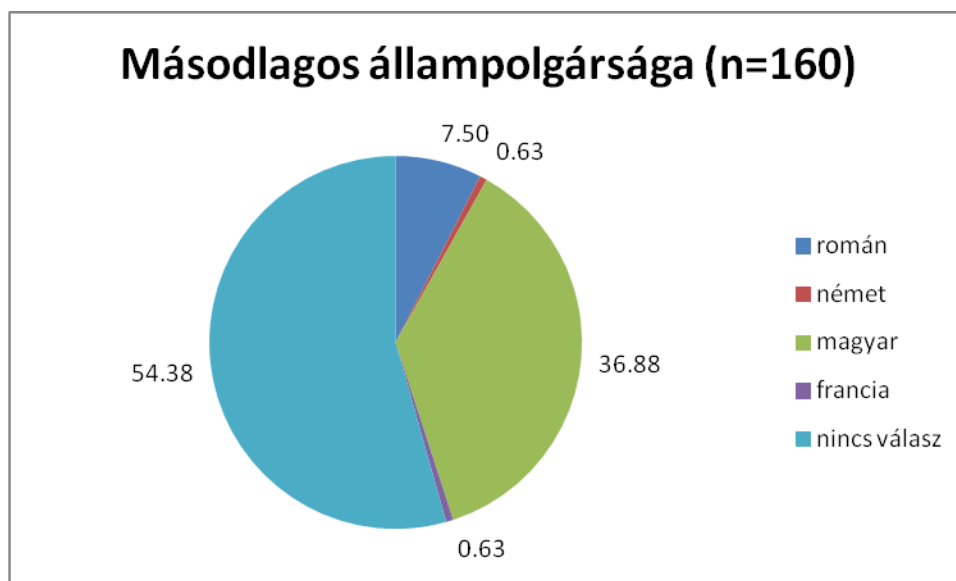

4. sz. ábra

A válaszadók állampolgárságára is rákérdeztünk, hiszen ez a kutatás szempontjából nagyon fontos adat számunkra.

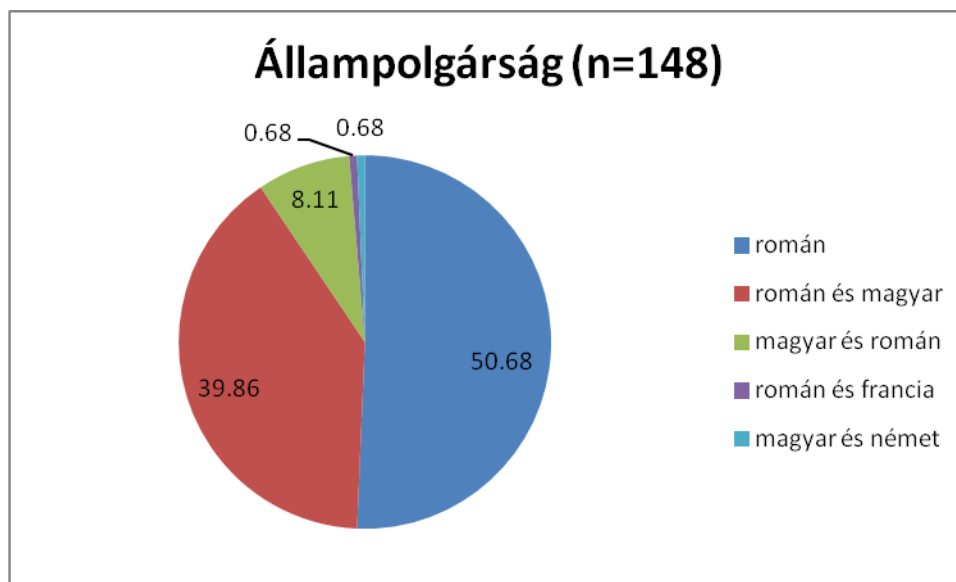
5. sz. ábra

6. sz. ábra

Egyértelműen beazonosítható, hogy a legtöbb válaszadó számára az elsődleges állampolgárság – saját bevallása alapján – a román állampolgárság. A kettős állampolgárság jelenségének aktualitása okán a 4. sz. ábrán megjelenő magyar állampolgárságot is meg kell azonban említenünk, ezt gondoljuk ennek okának, amelyet egyébként a maga során az 5. sz. ábra is megerősít, ahol a magyar állampolgársággal a válaszadók egyharmada rendelkezik, és nem azt, hogy valamilyen módon a romániai felsőoktatásban pl. magyarországi doktoranduszok vennének részt 8% körüli arányban (v.ö. 4. sz. ábrával).

A kettős állampolgárság elterjedt mivoltáról a következő ábra hivatott bennünket meggyőzni a leginkább:

7. sz. ábra

Ezen az ábrán követhető, hogy a válaszadók több, mint fele rendelkezik csak román állampolgársággal, és majdnem fele rendelkezik a román és a magyar nyelvű állampolgársággal egyszerre (azt, hogy ki melyik állampolgárságot tartja önmaga számára elsődlegesnek az egyéni értékítélet kérdése).

A szülők iskolai végzettségének mindig fontos hatása van a következő generáció felsőoktatásba való bekerülésére. A következőkben az apa és az anya legmagasabb iskolai végzettségét mutatjuk be.

Iskolai végzettség	Apa		Anya	
	Esetszám	Arány	Esetszám	Arány
Tudományos fokozat (PhD, vagy ennél magasabb fokozat)	5	3,4 %	2	1,3 %
Egyetem	45	20,8 %	37	24,2 %
Főiskola	13	8,9 %	12	7,8 %
Posztliceális	23	15,8 %	26	17,0 %
Elméleti líceum	15	10,3 %	30	19,6 %
Szakközépiskola	14	9,6 %	21	13,7 %
Szakmunkásképző, szakiskola	20	13,7 %	11	7,2 %
Nyolc általános iskolai osztály vagy kevesebb	11	7,5 %	14	9,2 %
Összesen	146	100 %	153	100 %

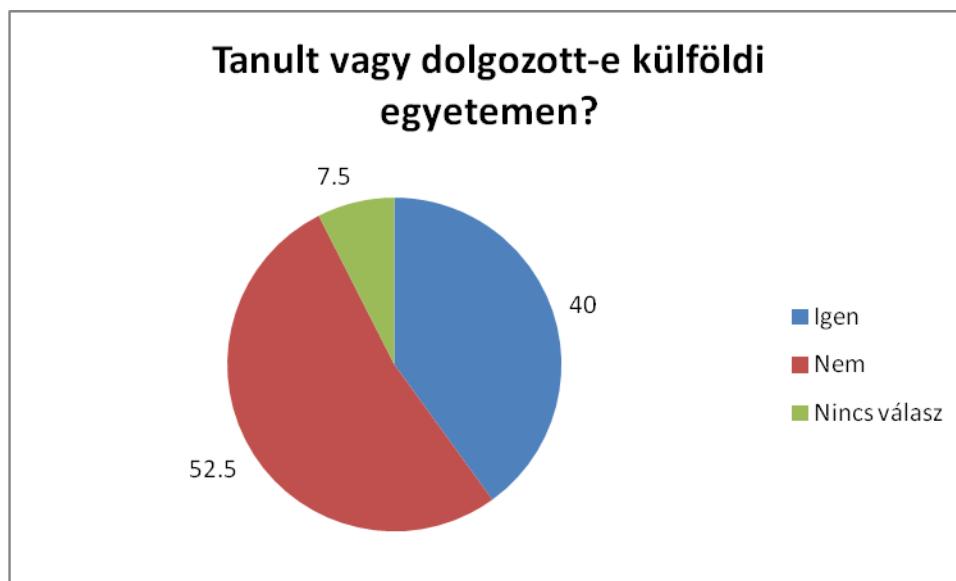
3. sz. táblázat: A szülők legmagasabb iskolai végzettsége

Az apák legnagyobb arányban – egyötöd részt – egyetemi végzettséggel rendelkeznek, 3% rendelkezik doktori fokozattal. A skálán lefelé haladva, főiskolai végzettséggel az apák

kevesebb, mint tíz százaléka rendelkezik, posztliceális végzettséggel majdnem 16%-uk, elméleti líceumot végeztek 10%-ban, szakközépiskolát valamivel kevesebb arányban, szakmunkásképzőt vagy szakiskolát 13,7% végzett, nyolc általánossal vagy annál kevesebbel az apák 7,5%-a rendelkezik.

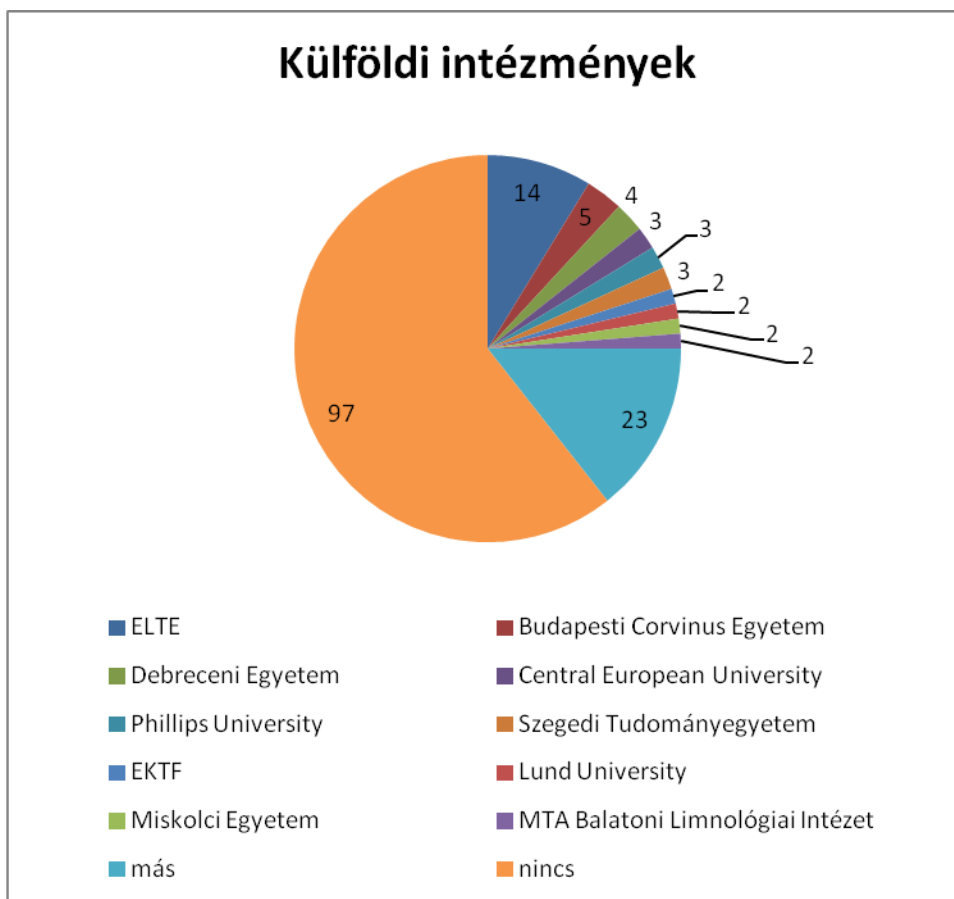
Az anyák – az apákhoz hasonlóan – legmagasabb arányban felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, ők egynegyed arányban, 1,3% rendelkezik doktori fokozattal. Megint csak az előbbi logikát követve, a skálán lefelé haladva, az anyák majdnem 8%-a rendelkezik főiskolai végzettséggel, posztliceummal 17%, elméleti líceummal egyötödük – egyébként itt nagy eltérést vehetünk észre, ha ezt az apákkal összehasonlítjuk, igazából az apákhoz képest az anyák kétszer akkora arányban végeztek elméleti líceumot és szereztek érettségit, mint az apák. Szakközépiskolát 13%-ban, szakmunkásképzőt vagy szakiskolát 7,2%-ban végeztek - ez arányaiban csak fele az apák hasonló végzettségének-és nyolc általánossal vagy annál kevesebbel az anyák 10%-a rendelkezik.

A válaszadóktól megkérdeztük, hogy doktori tanulmányai előtt tartózkodott-e külföldön, egyetemi tanulmányok, illetve munka céljából.

8. sz. ábra

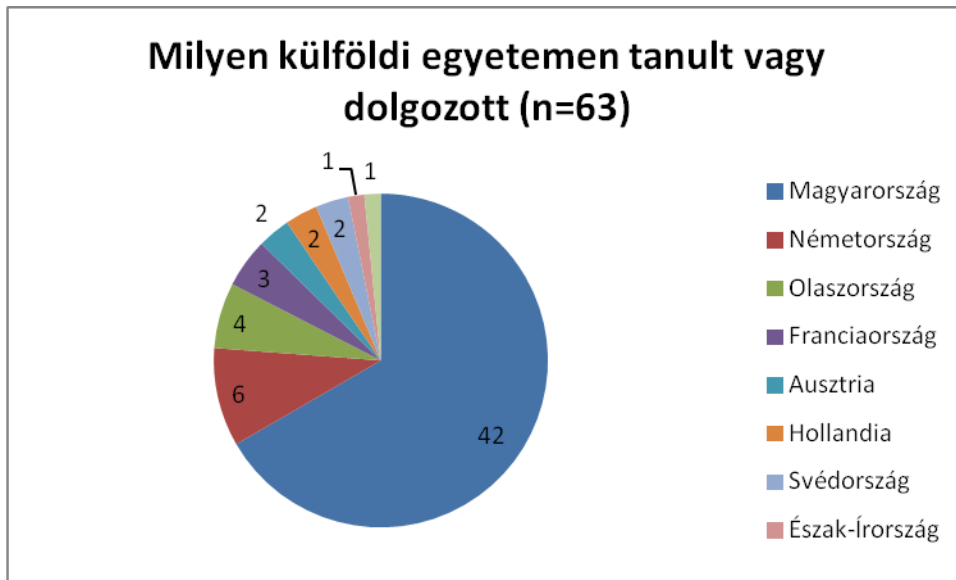
A válaszadók jelentős hányada, 40% igennel válaszolt, amely véleményünk szerint jól tükrözi a célcsoport mobilitási hajlandóságát, illetve annak fokát is. Arra a kérdésre, hogy konkrétan hol tanult külföldön, a következő válaszokat kaptuk:

9. sz. ábra: Hol – melyik felsőoktatási intézetben/kutatóintézetben tanult/dolgozott külföldön?

A 64 igen választ megjelölők közül a legtöbben magyarországi egyetemen vagy kutatóintézetekben tanultak/dolgoztak. A legtöbben, 14-en az ELTE-n, 5 a Budapesti Corvinus Egyetemen, 4-en a Debreceni Egyetemen, 3-3 a Közép-Európai Egyetemen (Central European University), a Szegedi Tudományegyetemen tanult vagy dolgozott. A nem magyarországi intézmények közül a Phillips University-n 3-an tanultak/dolgoztak, és 2-en a Lund University-n.

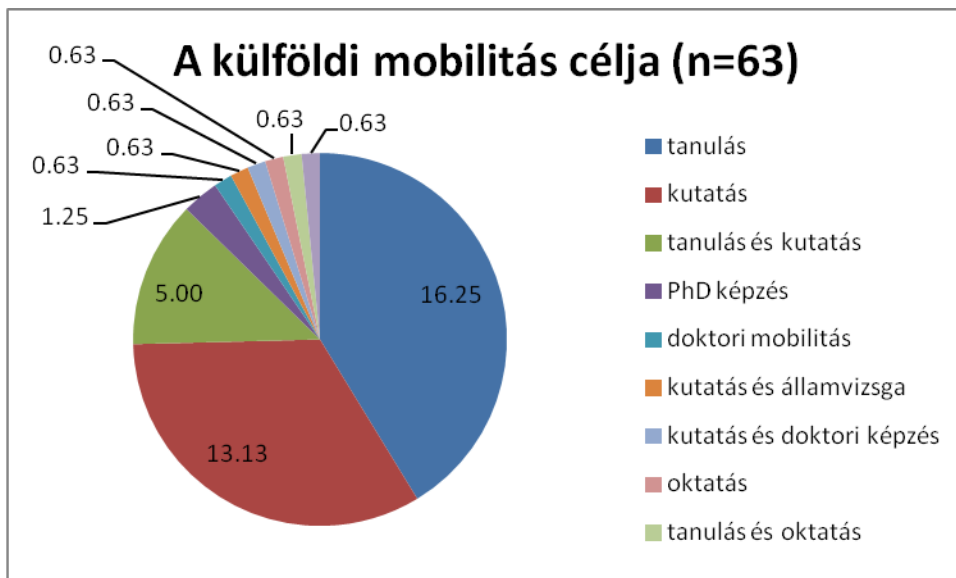

10. sz. ábra

A legutóbbi ábrán országok szerint is láthatjuk azt, hogy a válaszadók - vélhetően - a különböző mobilitási programokon keresztül mely országokat látogattak meg külföldi tanulás/kutatás céljából. Magyarország után a legnépszerűbb Németország, amelyet Olaszország, majd Franciaország követ. Továbbá pedig 2-2 fő tanult Ausztriában, Hollandiában és Svédországban. A célország kiválasztása véleményünk szerint szoros összefüggésben áll egyrészt azzal az igénnyel, hogy magyar nyelven lehessen tanulni/kutatni, másrészt pedig az idegen nyelvek ismeretével. Ezt egyébként a későbbiekben még tárgyalni fogjuk.

Az eddig kissé homályosan megfogalmazott „külföldi tanulás/munka” célját a következő ábrán részletesen ismertetjük:

11. sz. ábra

A legtöbbször előforduló válaszokból kitűnik, hogy a mobilitás oka leggyakrabban tanulás (26 fő), kutatás (21 fő), vagy pedig e két cél párhuzamos megvalósítása, a tanulás és a kutatás (8 fő), ez összesen 55 főt jelent a teljes 63 főből, aki erre a kérdésre választ adott. A számok, illetve a többi válaszlehetőség figyelembe vétele alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy abban a néhány esetben, amikor oktatási céllal zajlott le a mobilitás, minden más esetben vagy tanulási, vagy kutatási céllal történt. Ez minden mobilitási programra vonatkozott, amelyben eddig a pillanatig, a múltban, egyetemi és/vagy magiszteri tanulmányaik során részt vettek, vagyis nem csak a doktori tanulmányokhoz kapcsolódó mobilitások szerepelnek ezen az ábrán.

Idősíkot váltva, a jelent illetően pedig az alábbiakban a válaszadó doktorandusz-hallgatók jelenlegi, elsődleges, intézményes kötődését mutatjuk be:

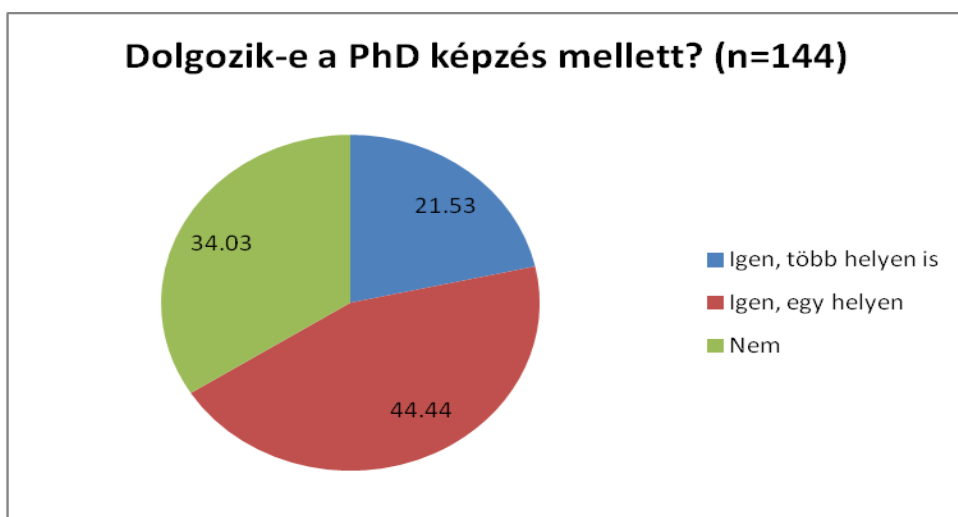
Felsőoktatási intézmény neve	Válaszadók száma (Romániai magyar doktorandusz-hallgatók száma)
Andrássy Német Nyelvű Egyetem	1
Babeş-Bolyai Tudományegyetem	74
Brassói Transilvania Egyetem	2
Budapesti Corvinus Egyetem	7
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	1
Bukaresti Egyetem	1
Bukaresti Közgazdaságtudományi Akadémia	1
Debreceni Egyetem	12
Debreceni Református Hittudományi Egyetem	2
Eötvös Loránd Tudományegyetem	9
FMVB Temesvár	1
Hungarológiai Doktori Iskola	1
Iuliu Hatieganu Orvostudományi és Gyógyszerészeti Egyetem Kolozsvár	1
Kaposvári Egyetem	1
Képzőművészeti és Design Egyetem Kolozsvár	2
Kolozsvári Műszaki Egyetem	1
Károli Gáspár Református Egyetem	1
Leicesteri Egyetem	1
Miskolci Egyetem	1
Nemzeti Köszolgálati Egyetem	1
Nyugat-Magyarországi Egyetem	2
Pécsi Tudományegyetem	3
Pázmány Péter Katolikus Egyetem	1
Pécsi Tudományegyetem	1
Semmelweis Egyetem	1
Szegedi Tudományegyetem	5
Szent István Egyetem	1
Temesvári Nyugati Egyetem	1
Összesen:	136

4. sz. táblázat

A fenti táblázat is egyértelműen alátámasztja egyrészt azt, hogy a legtöbb romániai magyar doktorandusz hallgató a BBTE keretén folytatja doktori tanulmányait, illetve ezt kiegészítendő, amennyiben ezt különböző okok miatt nem tudja megtenni, akkor jellemző a magyarországi

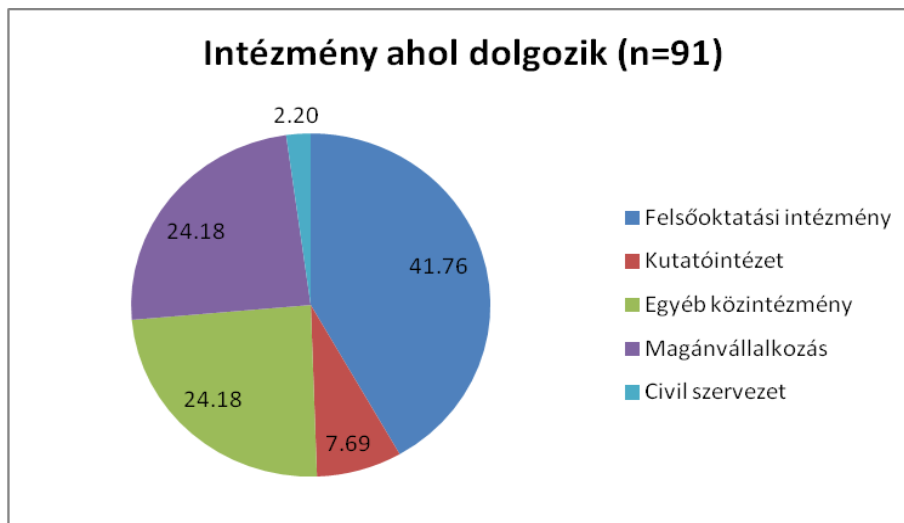
felsőoktatási intézményekben való tanulás a doktori tanulmányok szintjén. Ezt támasztják alá a következő adatok, amelyek arra vonatkoznak, hogy a BBTE után melyek a legnépszerűbb egyetemek válaszadóink között: az első helyen a Debreceni Egyetemet kell megemlítenünk, 12 romániai magyar doktorandusz tanul itt. Majd ezt követi az ELTE 9, a Budapesti Corvinus Egyetem 7, majd a Szegedi Tudományegyetem 5 doktorandusszal, érdemes itt megfigyelni, hogy a BBTE után az itt felsorolt intézmények, mind magyarországiak. Bár kutatásunkról nem lehet azt állítani, hogy reprezentatív, azért egy trendet mindenképpen jelez.

A doktori tanulmányok mellett folytatott munkáról is kérdeztük a válaszadókat, illetve arról, hogy hol dolgoznak. A következőkben ezeket az adatokat mutatjuk be.

12. sz. ábra

A válaszadók egyharmada nem dolgozik sehol a doktori tanulmányai mellett, valamivel kevesebb, mint a fele (44,44%) egy helyen dolgozik, azonban egyötödük több helyen is dolgozik.

13. sz. ábra

Arra vonatkozóan, hogy milyen intézményben dolgozik, azt a nem meglepő választ kaptuk, hogy nagyon magas arányban (41,76%) felsőoktatási intézményben dolgoznak, majdnem egyötödük magánvállalkozásnál, hasonló arányban egyéb közintézménynél, és kevesebb, mint egytizedük kutatóintézetben dolgozik. Legkisebb arányban (2,2%) civil szervezetekben dolgoznak a doktoranduszok.